

Tricky Reyndert & Co

Een inspiratiebundel voor leerkrachten

Een educatief project over de Vos, andere
Wereldschelmen en de Jeugd van Tegenwoordig

P. De Rynck (red.)

Voorwoord

Het verhaal van de bekendste vos ter wereld is nog steeds aanwezig in het Waasland. Een heleboel beelden, rustbanken, namen van wijken, tavernes en lekkernijen verwijzen naar de personages uit Van den vos Reynaerde. Reynaert is zelfs een van de belangrijkste 'erfgoedtroeven' van het Waasland en wordt op allerlei manieren en in heel uiteenlopende gedaantes ingezet.

Omdat we ervan overtuigd zijn dat dit middeleeuwse verhaal de potentie heeft om ook jongeren te blijven aanspreken, besliste de Erfgoedcel Waasland, samen met het Reynaertgenootschap, een project over de sluwe vos op te starten.

Doelpubliek van het project zijn de **leerkrachten Nederlands van middelbare scholen**. Veel 'oude' literatuur krijgen zij nog moeilijk verkocht, maar Reynaert doet het wél goed bij leerlingen en leerkrachten.

Omwille van de kruisbestuiving tussen culturen en van de diversiteit in het Waasland hebben we ervoor gekozen het project open te trekken naar **gelijkaardige schelmenverhalen** uit de hele wereld, zoals de spin Anansi en Nasreddin Hodja. Ook die personages zijn listig, sluw en vindingrijk, 'tricky' dus. Door de confrontatie met andere schelmenverhalen willen we aantonen dat de thema's uit het Reynaertverhaal universeel zijn.

De nadruk ligt in dit project op de **interactie** tussen leerlingen en leerkrachten in de klas, en de wisselwerking via de blog. Het Reynaertverhaal wordt op die manier een aanleiding voor een **dialog** tussen leerling en leerkracht over grote thema's als goed en kwaad, liefde, haat en leugen, maar ook over hoe je een goed verhaal opbouwt. Reynaert blijkt zich als uiterst dynamisch erfgoed uitstekend te lenen voor zo'n creatieve, interculturele en 'diverse' benadering.

Vijf scholen stelden zich enthousiast kandidaat voor de **proeffase** van het project. Tijdens deze proeffase (2008-2009) experimenteerden we met schrijfsessies van Marita de Sterck en de weblog <http://trickyreynaertenco.be>. De scholen woonden de Reynaertrap van Charlie May bij en de leerkrachten kregen vorming over het onderwijs als contactzone en over 'onderwijs en diversiteit'.

Het resultaat van het project is deze bundel, boordevol suggesties om op een creatieve manier met Reynaert en andere schelmenverhalen aan de slag te gaan.

Veel plezier ermee!

Freddy Willockx – voorzitter Interwaas

Inhoud

p. 7-8.....	1.	Het project: voorstelling, ambities en doelstellingen
p. 9-25.....	2.	Twee modelleren
p. 11.....	2.1.	Modellessen?
p. 12-16.....	2.2.	Tricksterstreken - The enemy makes the story! - Marita de Sterck
p. 17-25.....	2.3.	Het leugenpaleis - De leugen als motor van verhalen en smeerolie van de werkelijkheid - Patrick De Rynck
p. 26.....	3.	Nog meer leertips
p. 32-36.....	4.	Het project en de eindtermen - prof. dr. André Mottart
p. 33-34.....	4.1.	Vakgebonden eindtermen
p. 36.....	4.2.	Vakoverschrijdende eindtermen
p. 37-39.....	5.	De filosofie van het project
p. 38.....	5.1.	De klas als contactzone - prof. dr. André Mottart
p. 39.....	5.2.	Diversiteit - Patrick De Rynck
p. 40-43.....	6.	De blog
p. 41-42.....	6.1.	De Vos, de spin en de blog. Kansen en bedreigingen van weblogs voor de onderwijspraktijk - Steven Vanhooren
p. 43.....	6.2.	De Reynaertblog in de proeffase
p. 44-61.....	7.	Tricksters: achtergrondinformatie
p.45-49.....	7.1.	Anansi
p.50-54.....	7.2.	Nasreddin Hodja
p. 55-60.....	7.3.	Reynaert
p. 60-61.....	7.4.	Enkele andere tricksters in het kort
p. 62-67.....	8.	Tricksterstreken: hoe ik het pad van een trickster kruiste, nog voor ik het woord kende - Marita de Sterck
p. 68.....		Coda
p. 69.....		Referenties afbeeldingen
p. 70.....		Colofon

01 / Het project: voorstelling, ambities en doelstellingen

1. REYNAERT DE VOS

van 'Willem, die Madocke maecte', het alom erkende meesterwerk uit de Nederlandse literatuur, is springlevend. Verhalen over de vos worden verteld, vertaald, bewerkt en opgevoerd, Willems verhaal en hoofdfiguur duiken op in diverse toptiens ('de literaire canon', 'de grootste schurk'), de uiteenlopende interpretaties blijven voor felle discussies zorgen en uit getuigenissen van leerkrachten blijkt dat Willems Reynaert ook in de klas dankbare 'stof' is. Dit is een brok literair erfgoed die blijft inspireren en die volop nieuwe mogelijkheden biedt, ook in tijden van snelle veranderingen en culturele evoluties.

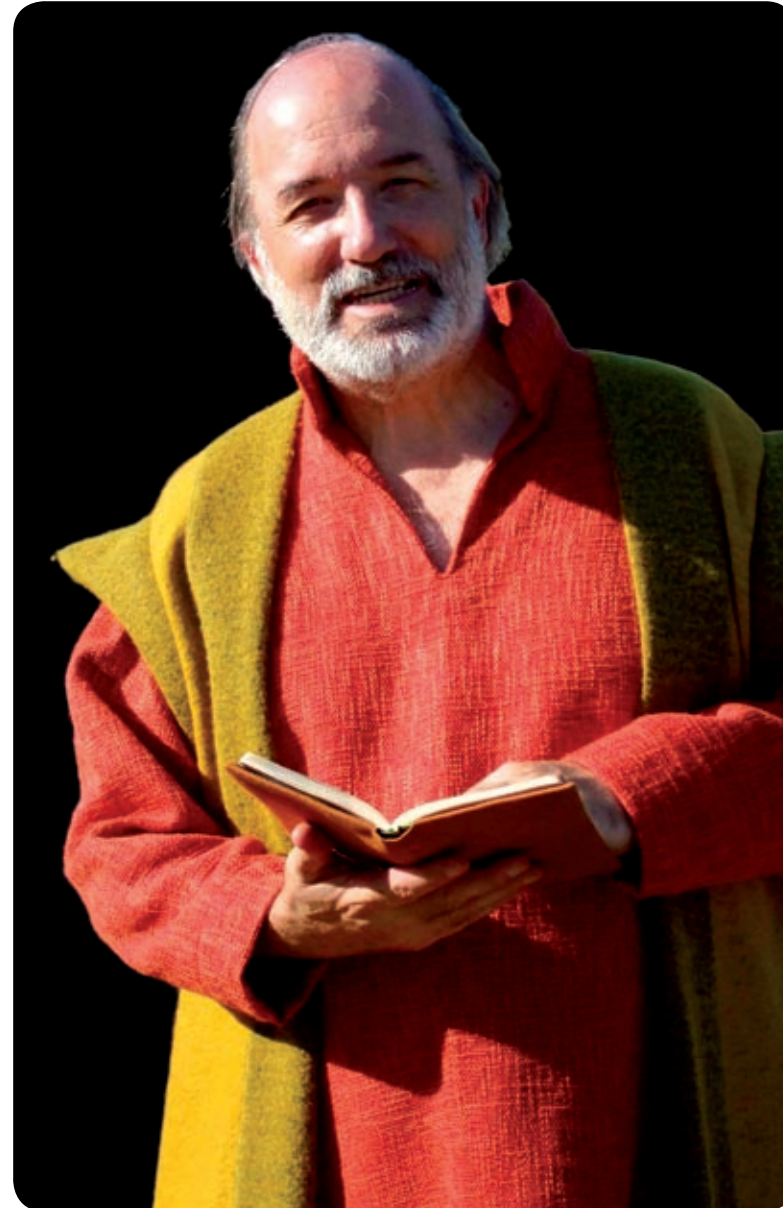
2. REYNAERT DE VOS OP SCHOOL, DAT BETEKENT VANDAAG

dat het verhaal doorgaans in het vijfde jaar van het secundair onderwijs aan bod komt, in de lessen Nederlands. De periode waarin dat gebeurt, loopt van september tot april/mei. Er worden tot acht lesuren aan Reynaert besteed, waarbij men doorgaans een blik werpt op het verhaal in zijn geheel en op de enigmatische auteur, één of enkele tekstfragmenten leest en analyseert, en (soms) een link legt met vormen van nawerking, met andere dierenverhalen en met de actualiteit.

In de handboeken is het wetenschappelijk Reynaertonderzoek uit het begin van de jaren 1990 verwerkt. In het handboek *Markant* hoort Reynaert thuis onder het thema 'De boel afbreken'. Er wordt ingegaan op enkele thema's, zoals 'de vos', de historische associaties van de kleur 'ros' of 'rood'... In een aantal scholen mondt de behandeling van Reynaert uit in 'creatieve opdrachten': toneel, schrijfp opdrachten, beeldende kunst, fotografie (bv. over Reynaerts aanwezigheid in het Waasland)... Reynaert blijkt volgens leerkrachten 'stof' te zijn die door leerlingen goed tot zelfs enthousiast wordt onthaald.

3. DIT EDUCATIEVE ERFGOEDPROJECT

reikt ideeën en methodieken aan om Reynaert verder in de wereld te zetten: de wereld van jongeren van vandaag en de 'diverse' wereld waarin we meer en meer leven en waarin culturen steeds nauwere contacten onderhouden. Reynaert, een van de vele zogeheten 'tricksterfiguren' die wereldwijd

Willem die Madoc maecte © ZUVUYA 2009

voorkomen, blijkt zich als dynamisch erfgoed uitstekend te lenen om er interactief, intercultureel en creatief mee om te gaan.

Het project *Tricky Reynaert en Co* is een initiatief van de Erfgoedcel Waasland. In het Waasland is Reynaert één van de grootste culturele en erfgoedtroeven. Het project beleefde zijn proeffase in het schooljaar 2008-2009 in vijf Wase scholen en er werd aan meegewerkt en over nagedacht door diverse partners en specialisten (zie het colofon op p. 70). In het schooljaar 2009-2010 wordt het project aan scholen over heel Vlaanderen (en in een stukje van Nederland) aangeboden in de vorm van deze bundel. Nieuwe ontwikkelingen, mogelijkheden en ideeën van leerkrachten zullen hun plaats vinden op de blog <http://trickyreynaertenco.be>.

4. DE DOELSTELLINGEN VAN HET PROJECT

kunnen als volgt worden geformuleerd: leerlingen uit de laatste jaren van het secundair onderwijs zijn geïnformeerd over, betrokken bij en enthousiast voor het Reynaertverhaal en andere wereldwijde tricksterverhalen en hun diverse thema's en motieven. Die informatie en betrokkenheid, en dat enthousiasme worden aangereikt en gewekt door:

1. kennis te maken met de teksten en hun motieven en thema's, zowel vanuit een historisch als vanuit een actueel oogpunt, en uitgaand van de leefwereld van de jongeren en de diversiteit van onze samenleving;
2. de verhalen, hun motieven én het voortleven in een context van 'multimediale geletterdheid' te plaatsen en een beroep te doen op de kennis en ervaringen van jongeren;
3. de verhalen en hun motieven in een mondiale context te plaatsen en te confronteren met andere schelmenverhalen en/of vergelijkbare thema's en motieven;
4. de verhalen, hun motieven en het voortleven tot voorwerp van dialoog en discussie te maken over belangrijke (levens)thema's die jongeren beroeren en die vakoverstijgend zijn;
5. leerlingen te prikkelen om met de verhalen van/over tricksters als Reynaert creatief aan de slag te gaan.
6. *Tricky Reynaert en Co* gaat ervan uit dat de leerkracht de kenner is die openstaat voor diverse vormen van inbreng van leerlingen en voor dialoog en gesprek.

5. DE PROEFFASE VAN HET PROJECT

hield de volgende initiatieven in, waarvan de meeste in deze bundel een neerslag hebben gevonden:

- een projectplan dat aan het begin van het schooljaar werd geformuleerd;
- het opzetten van de website en blog <http://trickyreynaertenco.be>;
- voorbereidende gesprekken en infosessies die vóór en in de loop van het schooljaar 2008-2009 plaatsvonden met de proefscholen, o.m. begeleid door de vakgroep Onderwijskunde en het Steunpunt Diversiteit en Leren, beiden van de Universiteit Gent;
- de verspreiding van een informatiepakket over enkele tricksters (Anansi, Nasreddin Hodja, Reynaert) en van relevante boeken;
- proeflessen door Marita de Sterck in enkele proefscholen;
- het aanbieden van de voorstelling *Reynaert de vos... gerapt* door Charlie May, nu bekend als Muziektheater Van de vos Reynaerde;
- een evaluatiemoment met de deelnemende scholen.

Het geheel en de diverse onderdelen werden in opdracht van de Erfgoedcel Waasland voorbereid en opgevolgd door een begeleidingscomité dat bestond uit Ellen De Jans, Patrick De Rynck, Hilde Reyniers, Piet Van Bouchaute en Rik van Daele.

02 / Twee modellessen

IN HET VOORJAAR VAN 2009 GAF ANTROPOLOGE EN JEUGDAUTEUR MARITA DE STERCK IN HET KADER VAN HET PROJECT TRICKY REYNAERT EN CO IN ENKELE PROEFSCHOLEN EEN LES. PROJECTBEGELEIDER PATRICK DE RYNCK ONTWIKKELDE EEN TWEDE MODELLES. BEIDE LESSEN ZIJN OPGEBOUWD VOLGENS DE VIER DIDACTISCHE MOMENTEN DIE WE IN HET PROJECT ONDERSCHIEDEN (ZIE 3):

- *DE INBRENG VAN DE LEERLINGEN;*
- *HET REYNAERTVERHAAL ALS SPIL;*
- *DE CONFRONTATIE MET ANDERE TRICKSTERS;*
- *EEN (CREATIEVE) APOTHEOSE EN/OF PERSOONLIJKE VERWERKING.*

BEIDE MODELLESSEN GAAN ERVAN UIT DAT DE LEERLINGEN AL KENNISMAAKTEN MET DE FIGUUR EN HET VERHAAL VAN REYNAERT.

2.1. Modellessen?

Waarom is wat hieronder volgt twee keer een modelles? En waarom hopen we dat deze lessen leerkrachten zullen inspireren tot het ontwerpen en verspreiden van gelijkaardige lessen die via de website van het project *Tricky Reynaert en Co* collega-leerkrachten kunnen inspireren?

1. De lessen gaan richting Reynaert en de andere tricksters via een *omweg die alle leerlingen kan aanspreken*: de opbouw van verhalen, eigenschappen van personages, het thema 'liegen'. Dat eerste moment kan bovendien makkelijk multimediaal ingevuld worden: film, [jeugd]literatuur, strips, games, actualiteit... Dit sluit aan bij een jongerenleefwereld vol beeldcultuur.
2. De omweg is *goed afgebakend en duidelijk omschreven*: het gaat om één belangrijk principe uit de scenarioschrijverij en één welomschreven thema: *The enemy makes the story* of hoe verhalen werken met contrastfiguren, en de leugen.
3. De lessen doen in de eerste fase een gestuurd beroep op de verzamelde (voor)kennis die de *groep als groep* heeft (groepsdynamiek) en waarbij ook leerlingen die misschien minder opvallen door 'schoolse' kennis, zich betrokken kunnen weten. De leerlingeninbreng staat voorop.
4. Dankzij de uitgangspunten (een bekend principe uit de verhalen- en scenarioschrijverij, het universele thema 'liegen') wordt *diversiteit als vanzelfsprekend* in de les 'binnengebracht'.
5. De *creatieve toepassing* (zelf een hoofdfiguur en een trickster ontwerpen) of de *verwerking* (leugen en leugenachtigheid als gespreksthemata en persoonlijke denkstof) sluiten naadloos aan bij 'wat voorafgaat' en zijn opnieuw duidelijk afgebakend en omschreven.
6. De lessen concentreren zich wat Reynaert betreft consequent op *één facet*: de schurkerigheid en het samenspel met de andere personages, en de leugenachtigheid. Dat sluit naadloos aan bij het vertrekpunt en de omweg, én het gaat voor Reynaert naar kernaspecten van het verhaal: wie is nu de held en wie de schurk, wie liegt en wie zegt/toont de waarheid?

7. De lijn (het gaat over eigenschappen van personages en contrastwerking in verhalen, en over de leugen) wordt *consequent* doorgetrokken wanneer er andere schurken-tricksters bij worden betrokken.

8. Reynaert wordt *geactualiseerd* zonder dat dit 'geforceerd' gebeurt.

9. Leerlingen werpen in de eerste modelles een *blik achter de schermen* van het scenarioschrijven.

10. De lessen zijn geschikt of aanpasbaar voor *diverse types onderwijs*.

2.2. Tricksterstreken - The enemy makes the story!

Marita de Sterck

Een schrijfles (50 minuten) over schurken en tricksters

1. STARTSCHOT, 10 MINUTEN

Waarom naast leeslessen ook een schrijfles over tricksters? Een belangrijk principe uit het scenarioschrijven luidt: 'The enemy makes the story!' Dit principe al doende, al schrijvend verkennen, brengt weer andere inzichten bij over de figuur van Reynaert en andere schurken en tricksters.

- We kunnen vertrekken van de voorkennis van de leerlingen i.v.m. schurken. Onze woordenschat toont al dat er schurken zijn in alle maten en soorten: wie kent andere woorden voor schurken? Bandiet, beest, boef, demon, schurk, vijand, bedrieger, kreng, schobbejak, schoelje, schoft, smeerlap, boosdoener, deugniet, galgenaas, loebas, misdadiger, ploert, smeerlap, schelm, schavuit, superschurk, rabauw...
- We bekijken in een vlot tempo (een Powerpointvoorstelling met foto's van bekende schurken uit de filmwereld (bij elkaar te plukken uit filmwebsites zoals <http://www.imdb.com> of tijdschriften) of cartoons. Een voorbeeldpresentatie vindt u op <http://trickyreynaertenco.be>. De leerlingen sommen kort de eigenschappen van deze schurken op. Als je zelf meer informatie over deze schurken wil verzamelen, kan je dan snel doen via <http://nl.wikipedia.org>.

Deze verkenning mag met vaart verlopen:

A. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurk is **Alien** (film van Ridley Scott met Sigourney Weaver uit 1978; beleefde een vervolg in 1986 en 1993 met *Aliens* en *Alien 3*)? Wat maakt hem succesvol als schurk? Wat zou het verhaal zonder hem zijn? Zouden we Ripley even goed leren kennen zonder Alien?

B. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurken zijn de **tripods** uit *War of the Worlds* (film van Steven Spielberg met Tom Cruise uit 2005)? Wat maakt hen succesvol als schurk? Wat zou het verhaal zonder hen zijn? Zouden we Ray (Tom Cruise) even goed leren kennen zonder hen?

C. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurk is **Voldemort**? Wat maakt hem succesvol als schurk? Wat zou het verhaal zonder hem zijn? Zouden we Harry Potter (zevendelige serie jeugdboeken van J.K. Rowling waarvan reeds 6 delen verfilmd zijn) even goed leren kennen zonder hem?

D. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurk is **Wolverine** (is een fictieve superheld uit de strips van Marvel Comics. *Wolverine* is de Engelse naam voor het roofdier, de veelvraat. In 2009 speelde hij de hoofdrol in de film *X-Men Origins: Wolverine* van Gavin Hood.)? Is hij wel een schurk? Waarin verschilt Wolverine van de vorige schurken? Wie is zijn vaste tegenstander in *X-men*? Wat voor soort schurk is **Sabretooth** (*Sabretooth* is een mutant met veel krachten, zoals *Wolverine*. Maar terwijl *Wolverine* zijn beestachtige natuur onder controle probeert te houden, speelt *Sabretooth* er zoveel mogelijk op in. Hij is de aartsvijand van *Wolverine*.)? Wat vertelt het samenspel tussen **Wolverine en Sabretooth** over hen beiden? Wie is het interessantst van deze twee en waarom? Waar zit de echte vijand van *Wolverine* verstopt?

E. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurk is **Lex Luthor** (*Lex Luthor* is een fictieve superschurk uit de strips van DC Comics. Deze kalende, corrupte en steenrijke zakenman wordt meestal in driedelig pak afgebeeld en is de aartsvijand van *Superman*. In de film *Superman Returns* uit 2006 speelt Kevin Spacey *Lex Luthor*.)? Wat maakt hem succesvol als schurk? Wat zou het verhaal zonder hem zijn? Met welke slogan wordt hij voorgesteld? Bij wie hoort hij? Wat vertelt het samenspel tussen **Lex Luthor en Superman** over hen beiden? Wat maakt de koppeling held-schurk hier zo boeiend?

F. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurk is **The Riddler** (*Riddler* is een fictieve superschurk uit de strips van DC Comics. Hij

© illustratie Klaas Verplancke / www.klaas.be

is geobsedeerd door raadsels en puzzels, en een vaste vijand van Batman. Hij draagt meestal een groen kostuum met een bolhoed of een spandex pak)? Wat maakt hem succesvol als schurk? Wat zou het verhaal zonder hem zijn? Bij wie hoort hij? Wat vertelt het samenspel tussen the Riddler en Batman over hen beiden? Wat voor soort schurk is **The Joker** (Joker is een fictieve superschurk uit de strips van DC Comics. Hij is een psychopaat met een clownachtig uiterlijk: een witte huid, groen haar, en altijd een glimlach op zijn gezicht. Hij wordt beschouwd als Batmans grootste tegenstander.)? Wat maakt hem succesvol als schurk? Wat vertelt het samenspel tussen the Joker en Batman over hen beiden? Maak twee kolommen met eigenschappen van the Joker en Batman? Welk spel wordt hier gespeeld? Wat zegt the Joker in *The Dark Knight* (film van Christopher Nolan uit 2008) over Batman? ('You complete me!')

Of hoe een uitgekiend spel van opposities tussen held en vijand het verhaal kan voortstuwen.

2. EEN BLIK OP REYNAERT ALS TRICKSTER, 10 MINUTEN

Toon één of twee prenten van Klaas Verplancke uit de Reynaert-bewerking van Henri Van Daele (*Reynaert de vos. De felle met de rode baard*, Antwerpen, Manteau, 2007).

Hoe herkennen jullie de figuur op deze illustraties? Wat voor soort schurk is **Reynaert**? Wat maakt hem succesvol als schurk? Wat zou het verhaal zonder hem zijn? Herkennen jullie bepaalde scènes in deze illustraties? Wat vertelt het samenspel van Reynaert en Bruun, Tibeert, de pastoor... over deze personages? Reynaert laat hun kleinste kantjes, hun dromen en nachtmerries oplichten.

We sprokkelen samen de eigenschappen van **Reynaert** als tricksterfiguur:

- slimme streken, listig, geslepen, sluw
- hoogmoedig
- weg met normen en regels, immoreel, sadistisch
- *having fun*: humor, spot
- misleidt, verleidt, zaait verwarring
- liegt en bedriegt

© illustratie Klaas Verplancke / www.klaas.be

- manipuleert, doorziet hypocrisie en zwakke plekken
- meedogenloos, zonder schuldgevoel
- welbespraakt
- egoïst
- dubbel, ambivalent: energiek, *survivor*
- in de spiegel?

3. EEN KORTE BLIK OP ÉÉN OF TWEE ANDERE TRICKSTERFIGUREN, 5 MINUTEN

We bekijken enkele beelden van twee andere bekende tricksterfiguren en schrijven kort de eigenschappen op.

A. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurk is Anansi?

Anansi (zie over deze figuur de achtergrondinformatie in deze bundel p. 45-49) speelt een spel met contrasten: eten – honger; rijk – arm; werken – lui. Anansi als parasiet én zelfs als kannibaal.

Anansitories worden verteld bij begrafenisrituelen én Anansi duikt op in creation myths.

Anansi als reiziger van West-Afrika naar Jamaica, Suriname en andere landen in Midden- en Zuid-Amerika. En van Suriname naar Nederland. Zie ook het artikel *Tricksterstreken* aan het eind van deze bundel.

B. Wie is dit? Hoe herkennen jullie hem? Wat voor soort schurk is Coyote?

Ook Coyote speelt een spel met contrasten.

De rol van Coyote in *creation myths* en bij groeiritualen. Zie ook het artikel *Tricksterstreken* aan het eind van deze bundel (p. 62-67).

Held of schurk? De vraag is niet altijd eenvoudig te beantwoorden...

4. WE ONTWERPEN NU ZELF EEN HOOFDFIGUUR ÉN EEN TRICKSTER, 20 MINUTEN

A. Toon een foto van een jongere van hun leeftijd die er nogal gewoon, herkenbaar uitziet (te plukken op websites of uit tijdschriften).

Kijk goed naar deze figuur en schrijf snel en impulsief een antwoord op deze vragen op. Duidt er niet meteen iets op, schrijf dan de vraag op. Belangrijk: er zijn geen foute antwoorden, elk antwoord is goed.

- Vrouw of man?
- Leeftijd?
- Naam?
- Beroep of student?
- Uiterlijk? Zoek 5 woorden voor de buitenkant.
- Karakter? Zoek 5 woorden voor de binnenkant.
- Wat doet hij/zij graag? Bedenk 2 dingen.
- Wat haat hij/zij? Bedenk 2 dingen.
- Grootste wensdroom?
- Ergste nachtmerrie?

Bedenk vanuit de wensdroom en nachtmerrie van je personage een mogelijk *worst case*-scenario en een mogelijk *wishful thinking*-scenario voor deze figuur.

B. Toon het beeld van een jongere die er wat ongewoon, dreigend uitziet (te plukken op websites of uit tijdschriften).

Kijk goed naar deze figuur. Beantwoord dezelfde vragen. Bedenk ook nu voor deze figuur vanuit de wensdroom en nachtmerrie een mogelijk *worst case*-scenario en een mogelijk *wishful thinking*-scenario.

C. Bekijk nu de twee kolommen met eigenschappen en zoek interessante verbindingen en contrasten.

Link de nachtmerrie van de eerste figuur met de wensdroom van de tweede figuur. En omgekeerd.

Wie van beiden is de meest voor de hand liggende trickster?

Wat als je juist de andere figuur zou uitwerken als trickster?

Hak de knoop door: één figuur wordt trickster.

Laat je trickster spelen met de nachtmerrie van je andere figuur.

We lezen antwoorden voor. De groep mag vragen stellen aan de voorlezer.

Feedback vanuit de groep: wat vinden jullie sterk? Wat kan beter? Suggesties?

Feedback van de leraar: wat is veelbelovend? Wat kan beter? Suggesties?

Groepsgesprek: waar duiken interessante elementen op die bruikbaar zijn als we een spannend verhaal willen opbouwen? We praten over de narratieve mogelijkheden van de twee personages die de leerlingen bedachten.

5. AFRONDEND GESPREK, 5 MINUTEN

Is er vanuit deze oefening bewondering gegroeid voor het literair vakmanschap dat de *Reynaert* uitstraalt? Vanuit deze schrijfervaring kunnen we stellen dat de *Reynaert* grote klasse is als het gaat om verhaalopbouw en karaktertekening! This enemy makes the story!

Wat hebben we al doende geleerd over:

- soorten schurken en hun rol in een verhaal: the enemy makes the story!
- groei van teksten, creatieproces, schrijf- en leesplezier
- personages scheppen op blad, een plot opbouwen
- beoordeling en argumentatie van teksten (criteria)

VOOR WIE NOG TIJD EN GOESTING HEEFT OM THUIS (OF IN EEN EXTRA LES) VERDER TE WERKEN:

- Interview thuis je twee personages. Stel ze vragen, alsof ze echte mensen zijn. Werk ev. in groepjes van twee en interview elkaar over beide personages.
- Maak voor beide personages een paspoort, met een lijstje eigenschappen erbij (zoals een identity kit in tijdschriften). Werk enkele interessante contrasten uit tussen beide personages.
- Schrijf nu een eerste bladzijde, een kort stukje van 30 regels waarin de lezer kennismaat met je twee personages: een openingsscène voor een verhaal waarin de hoofdfiguur en de trickster elkaar treffen.
- De eerste minuut van een film of boek bepaalt of je verder kijkt of leest. Laat je hoofdfiguur en je trickster kennen door interessante acties, niet door een opsomming van kenmerken. Doseer de informatie, geef niet meteen alles prijs, laat ze handelen, ga niet opsommen: *show, don't tell!*
- Schep sterke personages met wensen, verlangen en angsten, omring hem/haar met contrasterende figuren, zodat er meteen al boeiende conflictstof en plotlijnen opduiken. Probeer de lezer echt nieuwsgierig te maken naar het vervolg.

**AANVULLENDE HUISTAAK: LEESOPDRACHT OVER DE SCHURKEN
IN BOTO EN DE HONDENETERS:**

Boto, een liefdesverhaal uit het Amazonewoud (Marita de Sterck en Jan Bosschaert) (Van Halewyck, 2009)

- Waarin lijkt Boto, de roze dolfijn in de Amazone, op een trickster?
- Geef drie kenmerken van Boto die aan Reynaert doen denken.
- Geef drie kenmerken die je niet bij Reynaert vindt.

De hondeners (Marita de Sterck, Querido, 2009)

- Wie zijn volgens jou de grootste schurken-bedriegers aan het oorlogsfront?
- Wie zijn volgens jou de grootste schurken-bedriegers op het thuisfront?
- Plaats de schurken uit het boek in een rij, van erg naar erger naar het allergenste. Motiveer.
- Zou je één van deze schurken een trickster noemen? Waarom wel of niet?

16

Meer oefeningen 'creatief schrijven' en tips voor opbouwende feedback in: **Vingeroefeningen: tips van schrijvers voor schrijvers (Afijn, 2003)**. Els Beerten, Daniel Billiet, Kolet Janssen, Jan Simoen, André Sollie en Marita de Sterck ontwierpen speelse oefeningen die werden samengebracht rond oefenterreinen die ook gevorderde auteurs een leven lang blijven uitdagen: personages, dialogen, zintuiglijk schrijven, flashbacks, perspectieven, spanning en conflict.

De opdrachten in dit boek zijn niet bedacht achter een werktafel: ze zijn live getest, herkauwd en bijgestuurd. Bij de opdrachten horen Tips en Valkuilen, vaak in de vorm van vragen die je op je tekst kunt loslaten. Het is een sprokkelboek, een vat vol ideeën, tips en steuntjes in de rug van mensen die zelf met vallen en opstaan een en ander geleerd hebben.

Ook op: <http://books.google.be>.

© Marita de Sterck, niets uit dit artikel mag overgenomen worden zonder toestemming van de auteur (marita.de.sterck@telenet.be) en zonder verwijzing naar deze bundel.

Schrijftles 'The enemy makes the story!' met Marita de Sterck © Erfgoedcel Waasland, foto Stefaan Van Hul

2.3. Het leugenpaleis - De leugen als motor van verhalen en smeerolie van de werkelijkheid.

Patrick De Rynck

Dit is een interactieve les over liegen. De duur ervan is rekbaar. We geven daarom geen duurtijd bij de diverse onderdelen. Deze bladzijden willen u als leerkracht vooral inspireren: u kunt er ideeën uit plukken, eigen ideeën aan toevoegen, de les anders indelen enz. Het thema is aanpasbaar voor diverse types van onderwijs.

Waarom een leugenles? *Reynaert de Vos* is een verhaal over macht, liegen en schone schijn. Reynaert ontmaskert met zijn leugenverhalen machthebbers en hun handlangers. Door zijn leugens redt hij zijn eigen hachje en legt hij tegelijk de 'waarheid' bloot: zijn tegenspelers verliezen het algemeen belang uit het oog als hun eigen belang daar wel bij vaart. Daar speelt Reynaert op in. Maar de ontmaskeraar Reynaert is zélf een doortrapte, nietsontziende schurk...

We nemen het gegeven 'liegen' als uitgangspunt voor een thema's die rond Reynaert cirkelt. Liegen/leugens is een thema waar alle leerlingen in hun eigen leven mee worden geconfronteerd en dat ongetwijfeld diverse reacties zal oproepen. In die zin past het perfect in de methodiek van het Reynaertproject *Tricky Reynaert en Co.*

Vandaar de dubbele doelstelling van deze les:

1. leerlingen worden zich bewust van de complexiteit van het fenomeen 'liegen';
2. leerlingen kunnen Reynaert als leugenfiguur en -verhaal interpreteren en plaatsen.

1. LIEGEN, WHAT'S IN A WORD?

In het eerste deel van de les ontdekken we hoe alomtegenwoordig de leugen en het liegen zijn, en hoe de tweepoligheid 'leugen versus waarheid' complexer is dan op het eerste gezicht lijkt. Leerlingen weten dat uit (eigen en vaak niet uitgesproken) ervaring. Die 'voorkennis' wordt geactiveerd. Het 'openen van de ogen', het aangeven van de frequentie van de leugen en

het wijzen op de complexiteit en diversiteit van de problematiek kunnen op diverse manieren gebeuren. Uit wat hieronder volgt, kan een keuze worden gemaakt. Met name de typologie van de leugen is belangrijk voor het vervolg van de les.

A. Welke woorden ken je die verband houden met 'leugen' en 'liegen'?

Zijn er verschillen in de connotaties? Ook de omgekeerde oefening kan worden gemaakt: welke woorden ken je die verband houden met 'eerlijkheid', 'waarheid'? Hoogstwaarschijnlijk zal de tweede oogst merkkelijk kleiner zijn...

Een aantal voorbeelden:

- A: aandikken, afzetten, alibi
- B/C: bedotten, bedriegen/bedrog, beduvelen, begoochelen, beetnemen, belazeren, bluffen
- D: doen alsof, doortraptheid, ergens een draai aan geven
- E/F: fabel en fabuleren, fantaseren en fantast, fictie, flessen, foppen, fraude
- G/H: voor de gek houden, grootspreken, hinderlaag, huichelen, hypocrisie
- I/J/K: jokken, krokodillentranen, kwaadwillig
- L/M/N: iemand een loer draaien, lucht verkopen, malicieus, malverseren, manipuleren, meineed, misleiding, op de mouw spelden, mythomaan, nep-
- O/P: onecht, oneerlijk, ongeloofwaardig, onwaarheid, onwaarschijnlijk, oplichterij, overdrijven, perfide, pochen, pretext
- R/S/T: schijn-, voor schut zetten, smoes, simuleren, snoeven, tillen
- U/V/W: uitvlucht, valsheid, valstrik, veinzen, iets te verbergen hebben, verdichtsel, (de waarheid) verdraaien, verduisteren, vermomming, verraderlijk, vertelsel, vervalsing, verzinsel, voorwenden/voorwendsel, wijsmaken
- X/Y/Z: zwendelen
- Enz.

B. Leugens in enkele contexten

In een beperkte voorbereidende taak kunnen leerlingen in diverse domeinen van het leven op zoek gaan wat zij beschouwen als één of meer voorbeelden van leugens, en wel van de soorten die hierboven worden genoemd. Deze voorbeelden kunnen in de les worden aangebracht en kort geduid. Terzijde:

leugens worden doorgaans opgevat als iets 'taligs', maar er zijn uiteraard ook volop niet-talige manieren om te liegen en onjuiste informatie te verschaffen (bv. een pruik, doen alsof). Ook die kunnen bij de voorbeelden worden betrokken.

1. In het dagelijks leven/socialiaal verkeer: over gezondheid, het fysieke voorkomen van mensen, eten en drinken, geldkwesties, bezittingen...
2. Op school: 'afkijken' en ander bedrog, overschrijven, rapporten zelf ondertekenen, teksten van internet halen en als van jezelf presenteren enz.
3. Reclame: hoe doorprik je reclame? Hoe werkt het: wat zegt een reclameboodschap en wat zegt hij niet (positieve eigenschappen worden in de verf gezet, negatieve worden verzwegen)? Wat toont hij en wat niet? Op welke gevoelens werkt een boodschap in? Hoe gebeurt de beïnvloeding? Waar zitten de eventuele leugens? (Vgl. de reclametest in het Eén-programma *Volt*, waarbij in de praktijk wordt nagegaan wat er waar is van de beloftes in reclames.)
4. Sport: doping, allerlei excuses om een verlies goed te praten, bergbeklimmers die liegen dat ze de top haalden enz.
5. Literatuur, film, cultuur in het algemeen: befaamde leugenaars? Voorbeelden van leugenplots (verhalen waarin de leugen de motor is), van verzonnen verhalen (cf. verzonnen succesboeken van zogenaamde ex-junkies of voormalige 'slachtoffers' van de concentratiekampen)? Voorbeelden van plagiaat en dus van het leugenachtige stelen van andermans ideeën?
6. De wereld van tv en showbizz: het doorbladeren van één van de wekelijkse 'boekjes' over het reilen en zeilen in de showbizz volstaat om te ontdekken hoe in dat wereldje 'de leugen en de schijn volop regeren'. Reality shows: een meer misleidende term is nauwelijks denkbaar...
7. Internet als bron van leugens en valse schone schijn.
8. Enz.

C. Enkele (vervangbare) citaten als opwarmers en eyeopeners i.v.m. liegen en de leugen.

- Over de alomtegenwoordige leugen: "We zijn allemaal leugenaars. Meestal om bestwil, maar toch... In 1996 bestudeerde psychologe Bella

DePaulo van de universiteit van Virginia gedurende één week 147 mensen tussen 18 en 71 jaar en betrapte hen gemiddeld op 10 leugens. Amper 7 deelnemers claimden volledige eerlijkheid. Uit de studie blijkt ook dat liegen gerelateerd is aan vriendelijkheid; we vermoeden de waarheid om geen pijn te doen. Vrouwen en mannen liegen even vaak, al liegen vrouwen vaker wanneer ze anderen zich goed willen laten voelen. Tegen onze levenspartners liegen we minder vaak, gewoon omdat we te veel in de relatie hebben geïnvesteerd... Raken we ooit van de leugen af? De kans is klein. De respondenten in DePaulo's studie gaven aan dat ze drie vierde van hun leugens opnieuw zouden vertellen, mochten ze daar de kans toe krijgen."

- Over liegen en lichaamstaal: "Sommige mensen hebben moeite om een leugen te verzinnen, anderen zeggen bijna nooit de waarheid en nog minder mensen kunnen de leugen van de waarheid onderscheiden. Criminelen, dwangmatige leugenaars en sommige politici uitgezonderd, voelen de meeste mensen zich ongemakkelijk wanneer ze zich van een leugen bedienen en dat laten ze via hun lichaamstaal ook merken. Hoewel ze overtuigend overkomen correspondeert wat ze zeggen zelden met hun gebaren. Lichaamstaal is een mix van beweging, houding en toonhoogte. Uit studies blijkt dat non-verbale communicatie een grotere impact heeft en betrouwbaarder is dan het gesproken woord. Wanneer iemands lichaamshouding niet correspondeert met wat hij zegt, is de kans dus groot dat die persoon liegt. De lichaamshouding is meestal een betere barometer van zijn ware intenties en gedachten dan de woorden die hij of zij spreekt."

- Over liegen als standaardgedrag: "Als kind leer je al hoe het veinzen zijn voordelen heeft. Met krokodillentranchen kun je aandacht trekken, en als je treurig lacht, krijg je een snoepje extra. Natuurlijk leren we ook dat liegen moreel verwerpelijk is. Maar wie de waarheid eruit flapt, wordt prompt op het matje geroepen. Als kinderen spontaan roepen dat ze 'nog nooit zo'n dik iemand' hebben gezien, corrigeert een ouder op fluisterend-aanmanende toon hun onhandigheid. Voor de meeste mensen is eerlijkheid een dusdanige afwijking van het standaardgedrag dat ze je waarschuwen als er een moment van eerlijkheid aan zit te komen: 'Om heel eerlijk te zijn, vind ik dat...', 'Om je de waarheid te zeggen...' Liegen is een belangrijke pijler van onze beschaving." (Uit: Stine Jensen, *Leugenaars*, Lemniscaat, 2006)

- Over liegen als belangrijk instrument: "Veel menselijke interacties worden gekenmerkt door bedrieglijke communicatie: tussen verkopers en klanten, tussen politici en kiezers, tussen werkgevers en werknemers, ouders en kinderen, geliefden enzovoort. Ook in de media is leugenachtige communicatie bijna geaccepteerd. Kortom, de leugen is een belangrijk instrument in de dagelijkse communicatie. Al dat liegen maakt het maatschappelijk verkeer mogelijk. Het is de noodzakelijke sociale smeerolie." (Cees J. Hamelink, uit de samenvatting van zijn boek *Regeert de leugen?*)

- Over de schadelijkheid van politieke leugens: "Politici die onwaarheid spreken, begaan een politieke doodzonde. Standpunten mogen met kracht worden uitgedragen, beleid met argumenten verdedigd, voors en tegens aangedikt, maar feiten mogen niet verdraaid worden. Op liegen staat de politieke excommunicatie: een motie van wantrouwen, aftreden. Zo wil het parlementaire gebruik. Het lijkt een zware sanctie. Waar ligt de grens tussen aandikken en verdraaien, tussen een eenzijdige en een valse voorstelling van zaken, tussen retorica en leugen? Die grens ligt tussen feit en argument..." (De Nederlandse politicus Jan Pronk. Hij stelt dat liegen het vertrouwen in een samenleving ondermijnt en dat is uiteraard erg schadelijk.)

D. Soorten leugens: een typologie

Een definitie van de leugen: liegen is met opzet, en dus met een bedoeling, onjuiste informatie verschaffen.

1. De 'laagste' categorie leugens is de leugen om bestwil, een onschuldige, 'sociale' leugen die niet echt bedoeld is om te bedriegen maar die het leven aangenamer maakt voor wie de leugen gebruikt of voor wie hij gebruikt wordt. Zo'n leugen kan bv. bedoeld zijn om andermans gevoelens niet te kwetsen. Voorbeeld: 'Het eten was heerlijk', 'Wat een mooie baby!'
2. Van een andere orde zijn 'fabels', meestal fictieve verhalen of verzinsels die als bedoeling hebben de verteller zelf in een beter daglicht te plaatsen (bv. verzonnen diploma's). Belangrijk is dat de 'leugenaar' niet als eerste bedoeling heeft anderen te kwetsen of te benadelen.
3. Hoger op de lijst staat de 'echte' leugen. Met opzet creëert men een fictief kader om anderen op een dwaalspoor te brengen. De

bedoeling is te misleiden om er zelf of voor anderen voordeel uit te halen of om aan de gevolgen van iets te ontsnappen (straf, imagoschade...). Mensen in oorlogstijd laten onderduiken is zo'n leugen, maar ook een ziekte voorwenden om een straf te ontlopen, zelf je rapport ondertekenen...

4. De overtreffende trap van de leugen is bedrog, fraude en oplichterij, waarbij (vaak met een uitgestippeld plan) een ander of zelfs de samenleving als geheel wordt getroffen (financieel, emotioneel). De leugenaar denkt er zelf beter van te worden. Dit zijn destructieve leugens.
5. Ten slotte zijn er de mythomanen of fantasten, die feiten en fictie niet meer kunnen onderscheiden, en de psychoten, mensen met een psychische stoornis die een wereld construeren waarin feiten en fictie door elkaar worden gehaald. Zij geloven zelf in hun waanbeelden die maar losjes of helemaal niet met de 'echte' wereld zijn verbonden. Deze 'leugenaars' zijn tegelijk 'dader' en 'slachtoffer' en hebben professionele hulp nodig. Volgens de definitie van 'liegen' mogen deze mensen geen 'leugenaars' genoemd worden: de opzet ontbreekt bij hen.

E. Concrete voorbeelden

Uit de actualiteit halen we voorbeelden van leugens en leugenaars. Leerlingen brengen die aan en geven enige context: wat zijn de achterliggende motieven? Om welke soort leugens gaat het? Wat zijn de effecten? Zijn er slachtoffers? Wie wint er bij de leugen? Enkele (gedateerde) voorbeelden uit de zomer van 2009:

- de 'jokvakantie': mensen doen alsof ze met vakantie zijn/zijn geweest, terwijl dat niet het geval is. Hoe doen ze het? Waarom? (Een sketch uit een van de afleveringen van *In de gloria* gaat hierover.)
- De bizarre affaire van Kimberley, het sterrenmeisje: wat zijn de versies van de feiten? Wie vertelt de waarheid en wie liegt, en waarom?
- Ontsnappings: Lesley D die met een foefje een helikopter huurt en zo drie gevangenen, onder wie haar vriend, helpt ontsnappen.

- De ploegleider van Astana tijdens de Tour: "Alles oké tussen Armstrong en Contador." Achteraf bleek het helemaal niet oké te zijn.
- De dood van Michael Jackson: de (complot)theorieën en de leugens, de mensen die de waarheid niet willen geloven en graag 'in de waan' blijven, de figuur van de dokter.
- Het fenomeen van de klokkenluiders die verzwegen waarheden aan het licht brengen: ex-renners over dopinggebruik, overlopers over de gang van zaken in hun vorige politieke partij enz. Hier past ook de notie *omertà* die in sommige milieus heerst: zwijgen als leugen.
- Berichten over de crisis: de crisis zal over enkele maanden voorbij zijn/ zal jaren duren, het is allemaal niet zo erg/het is heel erg enz. Hoe kun je dat soort tegenstellingen verklaren? Wie liegt? Of gaat het hier om allemaal 'relatieve waarheden'? Is liegen over een crisis iets anders dan in andere omstandigheden?

2. REYNAERT ALS LEUGENAAR

Zoals gezegd gaan we er in deze les vanuit dat de leerlingen al kennismaakten met het verhaal van *Reynaert de Vos* en met fragmenten daaruit. Het kan goed zijn voor deze gelegenheid nog enkele extra 'leugenfragmenten' uit het verhaal kort te introduceren/te parafraseren om het beeld te vervolledigen en de vraag te kunnen beantwoorden: welke rol speelt de leugen in het Reynaertverhaal?

A. Wat voor soort leugenaar is Reynaert? (Zie hierboven de soorten leugens.) En zijn vijanden, waar staan zij op de leugenschaal?

Enkele gedachten/citaten:

- Door zijn leugens haalt Reynaert het slechte in zijn tegenspelers boven.
- Aan het eind staan de machthebbers erg zwak en zijn ze ongeloofwaardig geworden. Dat komt omdat ze zelf slecht zijn. Dat is de pessimistische conclusie van dit verhaal: de hele wereld is een morele jungle, die door Reynaert is ontmaskerd. Als bv. Nobel alleen

nobele motieven zou hebben gehad, was het Reynaertverhaal niet mogelijk geweest.

- Het verhaal van Reynaert is ook een verhaal van de slimmerik die steeds weer zijn hachje redt omdat zijn tegenspelers blind zijn voor Reynaerts ware bedoelingen. Zij denken alleen aan hun eigenbelang.
- Alle dieren zoeken hun voordeel in zaken op zeer korte termijn (eten, een schat enz.). Alleen Reynaert kijkt verder vooruit en heeft geduld om zijn doel te bereiken. Ook dat maakt zijn sterkte uit: hij heeft een plan met zijn leugens, de rest niet.
- Op een ander niveau: *Reynaert de Vos* is een fictief verhaal en dus 'leugenachtig': dieren kunnen uiteraard niet spreken... Die 'leugen' wordt echter gebruikt om een 'waarheid' over de mensenwereld aan het licht te brengen.

B. Hoe past het liegen in het bredere beeld van Reynaerts eigenschappen? Wat zijn in het algemeen de eigenschappen van deze trickster? Cf. de les van Marita de Sterck:

- slimme streken, listig, geslepen, sluw
- hoogmoedig
- weg met normen en regels, immoreel, sadistisch
- *having fun*: humor, spot
- misleidt, verleidt, zaait verwarring
- liegt en bedriegt
- manipuleert, doorziet hypocrisie en zwakke plekken
- meedogenloos, zonder schuldgevoel
- welbespraakt
- egoïst
- dubbel, ambivalent: energiek, survivor

C. Lezers over Reynaert als liegende schurk

Het blijkt dat met name het facet 'Reynaert als liegende schurk' aanleiding heeft gegeven tot zeer uiteenlopende oordelen over en beoordelingen van deze figuur, met als twee uitersten op de schaal 'Reynaert de held' en 'Reynaert de moordzuchtige en cynische sadist'. Dat heeft gevolgen voor de interpretatie en het 'gebruik' van Reynaert, bv. in de Vlaamse beweging,

in het toerisme. De huidige beoordelingen van Reynaert lopen nog altijd uiteen wat dit betreft: is Reynaert volstrekt slecht, of vertoont hij een mix van 'goede' en 'slechte' trekken?

Hoe kun je beide stellingen beargumenteren? Een oefening.

Enkele uitspraken in dit verband (te vinden op de site van het Reynaertgenootschap, www.reynaertgenootschap.be, in de rubriek 'Reynaert de vos op school'):

- “Met het oog op de beschavingsgeschiedenis kan Reinaert De Vos zeer belangrijk zijn, doch aan de verheerlijking van de sluwe, grove bedrieger en leugenaar Reinaert de Vos doen wij niet mee, en dat hij het beeld zou zijn van ons Vlaamse volk... asjeblief neen! Reinaert blijft maar het best voorbehouden voor geleerden, voor filologen, voor geschiedschrijvers. Wij hebben op onze dagen werkelijk geen lof van de leugen nodig. De waarheid heeft het reeds lastig genoeg.”
(Lodewijk Dosfel)

- “Reinaert is niets anders dan een goed vader, een goed echtgenoot, een eerlijk dier, dat wil wat het is, een trotse, dappere, intelligente vos, die vecht voor zijn bestaan zelf en dit vrolijk, met geest en vernuft, taai, ongenadig, zelfzeker, al gaat het tegen een overmacht. Wat leutert men van amoreel. In plaats van amoreel is Reynaert juist het tegenovergestelde: het enige dier met moraal, in de volle zin een karakter, een harde kerel, een sterke geest.”
(Gerard Walschap, 1941)

- “Als er een plek in het verhaal is waar hij sympathiek lijkt over te komen, dan ga ik ervan uit dat ik de dubbele bodem nog niet heb gevonden. Wat er allemaal gebeurt in de Reynaert is heel erg, en tegelijk heel leuk. Je lacht je kapot als je ziet hoe de beer afgaat, hoe de vos de koning bedriegt. Ik denk vaak: hoe kan het dat ik lach, terwijl ik daar woedend om hoor te worden? Misschien heeft de Reynaert het daarom zo lang uitgehouden.”
(Paul Wackers, 1991)

- “Reynaert is de verpersoonlijking van de kwade logos, van het woord dat kwaad sticht en verderf zaait. Zoals de Schepper het woord aan de mens bracht, zo is Reynaert de verpersoonlijking van de valse taal, die hij

op een apocalyptische wijze manipuleert. Reynaert is in dit opzicht een anti-schepper.”

(Rik van Daele, 1994)

3. ANDERE LEUGENACHTIGE TRICKSTERFIGUREN

Reynaert is lang niet de enige trickster die volop gebruik maakt van leugens en bedrog. Meer nog: de meeste van deze figuren doen een beroep op listigheden, bedrieglijke en leugenachtige praktijken. Het maakt deel uit van hun wezenlijke eigenschappen.

Verhalen over bv. de drie tricksters die hieronder worden genoemd, kunnen worden vergeleken met Reynaert. Op www.beleven.org/verhalen is een aantal Anansi-, Kantjil- en Hodjaverhalen te vinden.

A. Anansi: zie de achtergrondinformatie in deze bundel op p. 45-49.

B. Kantjil: Het typische verhaalmotief van de Kantjilverhalen is dat van het dwerghert, de kantjil, dat niet sterk is, en dus slim moet zijn. Het redt zich uit tal van benarde situaties, waarbij het zijn medepersonages om de tuin leidt. Deze bijfiguren kunnen een scala aan andere dieren omvatten, van de aap tot de tijger. De slimheid is vaak ook sluwheid: dikwijls speelt de kantjil wel de vermoorde onschuld, maar is hij zelf aanstichter van de ontstane conflicten. In de verhalen moet dan ook geen moraal worden gezocht; ze bieden veeleer avontuur en amusement, en vaak is het niet de deugd, maar de ondeugd die in de persoon van de kantjil aan het langste eind trekt.” (Uit Wikipedia)

C. Een heel ander type ‘trickster’ is Nasreddin Hodja, over wie in deze bundel achtergrondinformatie is opgenomen (zie p. ???). Ook hij onthult de waarheid, maar dan op een goedmoedige, grappige manier

Het ligt voor de hand dat we deze tricksters kort vergelijken met Reynaert (zie ook al de les van Marita de Sterck):

- wat zijn gelijkenissen en verschillen?
- wat is de context waarin de diverse verhalen worden/werden verteld en hoe verschilt die?
- orale versus geschreven verhalen...

4. KLASSENGESPREK: REGEERT DE LEUGEN?

Uitgangspunt: we maakten kennis met de leugen en zijn alomtegenwoordigheid, met soorten leugens, met de complexiteit van de noties 'leugen' en 'waarheid', met Reynaert als leugenaar en met enkele andere leugenachtige tricksters. Het is tijd voor eigen standpunten en ideeën. Ongetwijfeld zal uit een klassengesprek blijken dat er volop 'diversiteit' is in de ideeën en standpunten over leugens en liegen. Het blijkt ook dat je met een thema als liegen levensbelangrijke thema's aansnijdt.

A. Kapstokken voor het gesprek:

- leugens in het leven van de leerlingen. Wat, hoe, wanneer, waarom? Kan hierover eigenlijk wel gepraat worden? Liegen we niet per definitie over onze leugens? Met wat je nu weet over de leugen, hoe beoordeel je een leugenverbod, zoals dat in veel godsdiensten geldt? Dit onderwerp kan ook aan bod komen in de lessen godsdienst/moraal.
- de ontmaskering van de leugen/leugenaar: ken je voorbeelden? Hoe gebeurt dat? Wat zijn de gevolgen?
- wat zijn de opvattingen over de diverse soorten leugens, tot en met de waanbeelden van de psychoot (cf. supra)?
- Reynaert: hoe beoordelen jullie deze figuur zelf, nu we weten welke leugens er zijn, waar ze toe dienen en hoe het verhaal in elkaar zit?

B. Achtergrond: enkele filosofen over de leugen (er zijn er uiteraard meer). Waar situeer je jezelf in de volgende reeks meningen over de leugen?

- Kerkvader Augustinus (354-430): liegen is slecht, maar er zijn gradaties. (N.B.: religies zijn altijd streng voor liegen: het hoort niet en het is zondig.)
- Immanuel Kant (1724-1804): wijst liegen principieel af. Liegen schaadt de waardigheid van de mens. Een stelregel voor het beoordelen van menselijke gedragingen is dat alles wat mensen doen/zeggen, een algemene wet moet kunnen worden.

- Jeremy Bentham (1748-1832): of een leugen goed of slecht is, wordt bepaald door de gevolgen ervan. Als een leugen leidt tot meer geluk voor mensen, is hij goed en/of nuttig.
- Friedrich Nietzsche (1844-1900): waarheid bestaat niet en is zelf een leugen. Mensen worden gedreven door hun driften, en leugens zijn nodig om te (over)leven.
- Postmoderne filosofen: de waarheid is iets zeer relatiefs en alles hangt af van je invalshoek en perspectief. De Grote Waarheden zijn ook maar 'verhalen' waarvan mensen geloven dat het 'waar' is...

C. Door leugenachtig gedrag de waarheid onthullen.

Er zijn in de werkelijkheid voorbeelden te vinden van één van de fundamenteën van het Reynaertverhaal: leugenaars en vervalsers die de waarheid aan het licht brengen, of die door hun gedrag minstens de feilbaarheid van systemen aantonen:

- vervalsers van kunstwerken leggen bloot hoe de kunstmarkt in werkelijkheid functioneert, met veel schijnkennis en bluf;
- bankiers en beursmakelaars die willens en wetens 'lucht' verkopen en grote winsten in het vooruitzicht stellen (bv. het geval-Madoff in Amerika) leggen bloot hoe belangrijk de rol van hebzucht is bij beleggers. Daar zijn zoals bekend de jongste tijd slachtoffers door gevallen... Citaat over de Amerikaan Madoff: "De Amerikaanse superoplichter Bernard Madoff is zelf verwonderd over hoe lang zijn piramidebeleggingssysteem verborgen bleef."
- er is het bijzondere geval van de winnaar van een Engels quizprogramma die zich door een 'kucher' op de tribune had laten helpen: die kuchte elke keer bij het goede antwoord. De man won en werd ontmaskerd, maar hij legde ook een zwakte van het systeem bloot.

D. Opdrachten:

- houd voor jezelf een leugendagboek bij (uiteraard zonder dat dit ooit aan iemand hoeft te worden getoond): wanneer loog je, waarom, in welke omstandigheden...?
- we zijn bezig geweest met een bepaald literair genre en dus met leugens in woorden. Maar er wordt ook op andere manieren gelogen dan in woorden: leugens in beelden en gedragingen. Vind je er voorbeelden van?
- ga in de actualiteit een week lang op zoek naar (sporen van) leugens en noteer ze. Geef enkele regels context en beoordeel de betrokken leugens (zie de typologie en de oordelen van de filosofen);
- je bent een journalist (dat zijn mensen van wie verwacht wordt dat ze de waarheid proberen te achterhalen...) en je schrijft een artikel over Reynaert en wat hij heeft aangericht. Dat kan een interview zijn met hem en/of zijn slachtoffers (bv. koning Nobel), of een verslag...

E. Bibliografie

Kleine bibliografie van het liegen, waarover bij nader inzien niet zo heel veel is geschreven...:

- Stine Jensen, *Leugenaars*, Lemniscaat, 2006. Vermakelijk, pretentieloos boekje over het liegen en over diverse soorten leugenaars.
- Cees J. Hamelink, *Regeert de leugen? Mediaplichtigheid aan leugen en bedrog*, Boom, 2004.
- Charles V. Ford, *Lies! Lies! Lies! The Psychology of Deceit*, American Psychiatric Press, 1996. De psychologische invalshoek, met een verfijnde typologie van de leugen.
- Sissela Bok, *Lying: Moral Choice in Public and Private Life*, The Harvester Press, 1978. Standaardwerk over liegen.

Patrick De Rynck is auteur, redacteur en publicist, met als breed domein het cultureel erfgoed.

03 / Nog meer lestips

TRICKY REYNAERT EN CO ONDERSCHIEDT VIER DIDACTISCHE FASEN (ZIE OOK HET HOOFDSTUKJE 5.1.: DE KLAS ALS CONTACTZONE). IN DIT HOOFDSTUK LICHTEN WE DAT KORT TOE EN GEVEN WE EEN AANTAL TIPS DIE STUK VOOR STUK TOT EEN ZELFSTANDIGE LES KUNNEN WORDEN UITGEWERKT.

Fase 1. Leerlingen brengen hun 'geletterdheid' binnen

Duur: afhankelijk van de beschikbare tijd en het materiaal dat 'boven water komt' kan deze fase een deel van een lesuur of een heel lesuur in beslag nemen. Er kan ook een kleine thuisopdracht mee gepaard gaan.

Inhoud: rond een inhoud/thematiek die in nauw verband staat met het Reynaertverhaal wordt een beroep gedaan op de kennis van de leerlingen. Zij hebben op dit moment nog geen contact gehad met het Reynaertverhaal. Het soort kennis waarop een beroep wordt gedaan en de thema's die worden aangebracht (zie de suggesties hieronder) zullen wisselend zijn naar gelang van de klassen, de interessesferen, het type onderwijs enz.

Doel. Er wordt in deze fase een eerste netwerk opgebouwd rond bepaalde thema's. Daaruit zal naderhand blijken dat zo'n Reynaertverhaal uit de verre middeleeuwen geen 'historisch eiland' is en dat er op het niveau van thema's, motieven, verhaalstructuren en personages relevante en belangrijke raakvlakken zijn met de leefwereld en de eigen kennis van de leerlingen. Dat netwerk gaat veel ruimer dan de literatuur: film, internet, games enz.

Werkvorm: het oproepen van kennis kan op een gestuurde, triggerende of vrije wijze gebeuren: de leraar kan zelf relevant materiaal aanbrengen waarvan hij/zij vermoedt dat het de leerlingen bekend zal voorkomen, of de leerlingen kunnen dat doen, bijvoorbeeld aan de hand van een voorafgaande opdracht die verband houdt met hun interesses en leefwereld. Zo zullen ze materiaal aandragen dat ook voor de leerkracht nieuw zal zijn.

Suggesties:

- *(Succesvolle) schurken* en hun rol in films, games, strips, verhalen... (tegenstelling tussen de held en de schurk). Zie ook de tricksterles van Marita de Sterck. Hier komen de voorbeelden van de leerlingen zelf. Er gaat een kleine opdracht mee gepaard: ga op zoek naar een schurk/slechterik die je kent uit films, games enz. en werk vervolgens enkele vragen kort uit: wat zijn de kenmerken van jouw schurk? Waarom is hij/zij een schurk? Welke rol

heeft hij/zij in het verhaal? Hoe loopt het af? Wie zijn de slachtoffers? Dit leidt tot een klassikaal moment 'schurken noemen'.

- *Ontsnappingsverhalen:* vergelijkbaar met het vorige. In veel films, games, verhalen, strips is 'ontsnapping' een kerngegeven. Ook hiervan kennen de leerlingen ongetwijfeld voorbeelden. Vragen: wat maakt de ontsnapping mogelijk (slimmigheid, listen, techniek, taalvaardigheid enz.)? Hoe verloopt ze? Waar ontsnapt de hoofdfiguur precies aan? Hoe loopt het af met de ontsnapper? Waar hoopt hij eigenlijk op? Wordt hij gevat? Vallen er slachtoffers? Een fictief voorbeeld is de reeks *Prison Break*, echte voorbeelden waren bv. in de zomers van 2007 en 2009 in België te noteren.
- *Hypocrisie en haar ontmaskering:* wellicht een moeilijker thema dan de twee vorige. Kennen de leerlingen voorbeelden van mensen die 'doen alsof' en naderhand ontmaskerd worden? Kennen ze verhalen/tv-programma's waarin het thema van de 'schone schijn' en de ontmaskering daarvan aan de orde is? Zie de leugenes onder 2.3.
- *Actualiteit:* welke 'schurken' traden de voorbije maanden/weken voor het voetlicht? Hoe worden ze in beeld gebracht en beschreven? Welke synoniemen worden gebruikt? Waarom noem je iemand een 'schurk'? Wie zijn de eventuele slachtoffers en wat doet de schurk hen aan? Wat is de straf voor de schurk? Is er een verklaring te bedenken waarom de schurk doet/gedaan heeft wat hij doet/gedaan heeft? Zijn er 'verzachtende omstandigheden'?
- *Op zoek naar normen:* in een samenleving gelden (onuitgesproken of uitgesproken) normen en zijn er regels. Wat zijn belangrijke normen die het leven van leerlingen mee bepalen? Waar komen ze vandaan? Zijn ze volgens hen terecht? Hoe en door wie worden ze opgelegd? Houdt iedereen er zich aan? Wat gebeurt er als dat niet het geval is? Kennen de leerlingen in hun omgeving voorbeelden van daden die niet horen? Waaruit bestaan die? Wat zijn de gevolgen? Zijn er slachtoffers? Overschrijden ze zelf wel eens een norm? Waarom? Wat zijn de gevolgen?
- *Words, words, words:* mensen zeggen niet altijd wat ze echt denken. Door hun taal proberen ze ons wel eens om de tuin te leiden, te misleiden.

Ga in de actualiteit (reclame, in de rechtbank, in politieke propaganda...), in films die je recent zag of verhalen die je las, of in dingen die je zelf hebt meegemaakt op zoek naar voorbeelden van mensen die iets anders zeggen dan ze bedoelen. Breng ze mee naar de klas. Wat wordt er gezegd en wat wordt er bedoeld? In welke situatie gebeurt dat? Hoe kun je de 'echte bedoelingen' te weten komen? Zie ook de leugenes.

- *Dierenverhalen*: welke verhalen kennen de leerlingen waarin dieren de hoofdrollen spelen? Om welke dieren gaat het? Waar gaat het verhaal over? Wat zijn belangrijke thema's? Hoe loopt het verhaal af? Zijn de dieren vermomde mensen? Vaak bieden animatiefilms interessante vergelijkingspunten: *Ice Age*, *Tom en Jerry*, *Babe*...
- *Dieren en beeldvorming*: de leerlingen krijgen de vraag/opdracht na te gaan welke kenmerken en 'karaktereigenschappen' aan dieren worden toegedicht en daar voorbeelden van te verzamelen (in woord en beeld). Verschillen die eigenschappen naar gelang de cultuur (Europees, Afrikaans, Amerikaans, Aziatisch...) en de tijd, of zijn ze universeel? Berust de karakterisering op iets of is het je reinste onzin? Wat zegt de biologie?
- *De biologische vos*: tegenwoordig ontmoeten we hem meer en meer als kippendief; hij keert terug naar onze streken, manifesteert zich ook als *urban fox*... Ken je voorbeelden? Sla de regionale pagina's van de kranten er eens op na.

Variant:

Van een andere orde zijn gerichte opdrachten om op zoek te gaan naar kennis die bij de leerlingen niet aanwezig is.

Suggesties:

- *schurken of tricksters* komen in zowat alle culturen voor. (Zie hoofdstuk 7 voor meer informatie over tricksters.) Ga op zoek naar dergelijke tricksters en breng enkele voorbeelden mee naar de klas, in woord en eventueel ook in beeld. Beantwoord voor je tricksters de volgende vragen: in welke cultuur komt de trickster voor? Wat zijn z'n belangrijkste eigenschappen en/of activiteiten? Wie zijn z'n vijanden? Gaat het om een mannen- of een vrouwenfiguur? Om een dier of een mens of een dier-mens? Wat is er

volgens jou 'negatief' aan zo'n trickster en wat 'positief'? Vat één verhaal over één van je tricksters kort samen.

- *vertellen*: ga op internet op zoek naar vertellers van dierenverhalen.

Fase 2. Reynaert: het verhaal; Fragmenten

Duur: door de leerkracht te bepalen.

Inhoud: dit is de 'klassieke' fase. Het Reynaertverhaal wordt als geheel aangebracht in een samenvatting, en er worden één of meer fragmenten gelezen en besproken. De keuze van de te lezen fragmenten kan binnen het project mee worden bepaald door de thema's die in fase 1 aan bod kwamen – schurkerigheid, ontsnapping, overschrijden van normen, hypocrisie, beeldvorming rond dieren enz. – en/of door wat de leerkracht in fase 3 nog plant: humor, censuur, ge- en misbruik van Reynaert, de confrontatie met andere tricksters enz.

Zie ook de achtergrondinformatie over Reynaert in hoofdstuk 7.

Fase 3. Reynaert in confrontatie

Duur: ook deze fase is flexibel en persoonlijk invulbaar.

Inhoud: gewapend met wat tijdens fase 1 is aangebracht, de lectuur uit fase 2 en desgevallend bijkomende informatie, aangereikt door de leraar/het project, worden het Reynaertverhaal en -personage in deze fase opnieuw 'opengebrouwen' (vgl. fase 1, waar dat al gebeurde, maar zonder dat er kennis was van het Reynaertverhaal).

Doel: het Reynaertverhaal dient in deze fase als uitgangspunt voor de

behandeling van thema's die het verhaal zelf overstijgen, waardoor een beroep wordt gedaan op weer andere vaardigheden van leerlingen (discussie, klassengesprek). Door de vergelijking/confrontatie met andere tricksterfiguren wordt het verhaal ook ingebed in 'de wereld', zoals het in fase 1 (ongemerkt) in verband werd gebracht met de eigen leefwereld en ervaringen van jongeren.

Werkvorm: er kan in deze fase gewerkt worden met kleine of grotere opdrachten (thuis of in de klas). Dialoog en discussie gebeurt in de vorm van groepswork en/of klassengesprekken en/of een combinatie van beide.

Suggesties:

- de leerkracht kan enkele episodes aanreiken uit het bijzonder rijke voortleven van Reynaert. (Een goudmijn hiervoor is het boek *Reinaerts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus* van Jozef Janssens en Rik van Daele.) Reynaert werd ingezet met extra-literaire doelen en werd in de beeldvorming onder meer omgeturnd tot min of meer goedaardige schelm, vrijheidsheld, antisemiet enz. Vergelijk de diverse Reynaerts met elkaar en met het oorspronkelijke verhaal zoals je dat in fase 2 hebt leren kennen: wat komt overeen, wat ontbreekt, wat wordt toegevoegd...?
- (Hiermee verbonden): er zijn rond Reynaert talloze voorbeelden te geven van censuur en 'vertrutting', in woord en beeld. Bepaalde fragmenten uit het verhaal zijn bij uitstek geschikt om dat fenomeen aan het werk te zien, met als typevoorbeeld de castratiescène. De leerlingen vergelijken een aantal aangereikte versies van zo'n fragment en gaan na welke ingrepen er hebben plaatsgevonden. Reynaert is uiteraard geen alleenstaand geval, zoals de diverse versies van sprookjes bewijzen...
- Als er in fase 1 reeds andere tricksters werden aangebracht (als dat niet het geval is, kan dat in deze fase 3 alsnog gebeuren; zie hierboven onder fase 1 bij de variant): leerlingen/groepjes krijgen elk een andere trickster dan Reynaert 'toegewezen'. De opdracht is de twee te vergelijken: hoe verschillen ze van en lijken ze op elkaar (karakter, handelingen, doel van hun daden, gebrek aan moraliteit enz.)? Wie zijn de slachtoffers? Hoe loopt het verhaal af? Hoe zijn de verhalen gemaakt (oraal versus literair-geschreven, opbouw, karakters enz.)? Ga dieper in op de positieve en de negatieve

kantjes die je bij je trickster ziet.

- De normenkwestie (zie ook fase 1): Reynaert overschrijdt normen, maar legt tegelijk bloot dat anderen dat ook doen en evengoed driftig 'hoofdzonden' bedrijven. Het kan een opdracht zijn de zeven hoofdzonden op Reynaert en andere tricksterfiguren toe te passen. Daar kan ook verder op worden ingegaan: hoe kun je de zeven hoofdzonden op een hedendaagse manier invullen (vgl. de reeks in Humo)?
- Het Reynaertverhaal en de verhalen van andere tricksters bevatten pittige 'eeuwige thema's' waarover klassengesprekken te organiseren vallen:
  1. het sombere wereldbeeld. Aan het eind van het Reynaertverhaal heerst er chaos en blijkt iedereen verdorven en ongeloofwaardig te zijn. Reynaert laat zijn wereld achter als een 'morele jungle'. Wat vind je van zo'n wereldbeeld?
  2. De hele Reynaert gaat over het misbruik van de taal. Moet je altijd 'oprecht' zijn? Is het soms niet beter iets anders te zeggen dan je denkt? In welke situaties? Zie ook de leugenes in deze bundel (2.3).
  3. Tricksters lappen de geldende normen wel eens aan hun laars en gaan hun bloedeigen gang. Daarbij leggen ze dingen bloot die anders verborgen zouden blijven. Moeten er soms ook normen en regels worden overschreden om iets te veranderen in de wereld?

Fase 4. **Creatieve apotheose**

Duur: door de leerkracht te bepalen.

Inhoud: de drie voorafgaande fasen hebben heel wat materiaal en denkstof opgeleverd. Dat wordt nu mee ingezet in een eigen werkstuk dat de leerlingen (individueel of in groep) maken.

Doel: creatief aan de slag gaan met het tricksterthema.

Werkvorm: de leerlingen werken individueel, in groepjes of in klasverband.

Behalve 'klassieke' media (beeldende kunst, verhalen, toneel, routes) kunnen ook digitale technieken worden ingezet.

Enkele suggesties:

- zie ook hoofdstuk 2.2: de tricksterles van Marita de Sterck eindigt met een schrijfoefening;
- doe alsof Reynaert of Anansi een schurk is die vandaag de dag leeft en maak een krantenartikel over hem;
- verzamel nieuwe verhalen, ook bij oudere generaties, rond Reynaertthematieken. Dit kan worden gekoppeld aan het uitschrijven van een scenario, het maken van een eigen kortfilm enz.;
- de Reynaert-rap van Charlie May: beluister/bekijk zijn versie van het verhaal en schrijf een recensie;
- schrijf een nieuw verhaal, uitgaande van de personages waarmee je hebt kennismemaakt en/of van de thema's en motieven: *Reynaert, the sequel*;
- doe alsof Reynaert op z'n doodsbed ligt: hij kijkt terug op zijn leven...;
- rollenspellen, ook digitaal (Reynaertblogs). Een mooi voorbeeld zijn de 'sofagesprekken' met slachtoffers van Reynaert. Dieren liggen bij de psychiater op de sofa en vertellen over het leed dat Reynaert hen aan deed;
- laat Reynaert en bijvoorbeeld Anansi brieven met elkaar uitwisselen;
- speel het proces-Reynaert, met getuigen à charge en à décharge, een beklagde, advocaten, een rechter...;
- ga beeldend aan de slag met Reynaert en zijn verhaal. Voer voor een tentoonstelling tijdens de opendeurdag?

We zijn ervan overtuigd dat er met Reynaert al tal van boeiende creatieve projecten zijn gerealiseerd in klassen en scholen van diverse types en richtingen. Graag geven we daar via dit project en zijn blog meer ruchtbaarheid aan. Zo kunnen we misschien collega's van u inspireren om met uw idee aan de slag te gaan en met elkaar in contact te treden!

U mailt naar erfgoedcel@interwaas.be de volgende gegevens:

- een korte beschrijving van het project;
- het aantal betrokken leerlingen;
- uw e-mailadres.

Met uw toestemming zal uw idee op de blog verschijnen (<http://www.trickyreynaertenco.be>).

04 / Het project en de eindtermen

prof. dr. André Mottart

EEN PROJECT ALS TRICKY REYNAERT EN CO IS HEEL GESCHIKT OM EEN AANTAL VAKGEBONDEN EN VAKOVERSCHRIJDENDE EINDTERMEN TE REALISEREN. HIERONDER VOLGT EEN OVERZICHT VAN DE EINDTERMEN DIE AAN BOD KUNNEN KOMEN BIJ DE TOEPASSING VAN DE SUGGESTIES UIT DEZE BUNDEL. DE NUMMERING CORRESPONDEERT MET DIE IN DE VERSIE VAN HET DEPARTEMENT ONDERWIJS ([HTTP://WWW.OND.VLAANDEREN.BE/DVO/SECUNDAIR/3DEGRAAD/INDEX.HTM](http://www.ond.vlaanderen.be/dvo/secundair/3degraad/index.htm)). IN DE RECHTERKOLOM WORDEN SUGGESTIES GEFORMULEERD HOE DE EINDTERM CONCREET BEHANDELD KAN WORDEN.

4.1. Vakgebonden eindtermen

In de eindtermen Nederlands van de derde graad wordt onder de receptieve vaardigheden *luisteren* en *lezen* verwezen naar 'diverterende' respectievelijk 'fictionele' teksten. Maar bij de toepassing van de suggesties uit deze bundel werkt men natuurlijk ook met niet-fictionele teksten. En uiteraard vallen bijna alle activiteiten van dit project onder de eindtermen *literatuur*.

1. LUISTEREN

Eindterm	Concrete suggesties
<p>2. De leerlingen kunnen op beoordelend niveau via diverse media en multimediale informatiedragers luisteren naar de volgende tekstsoorten bestemd voor een onbekend publiek:</p> <ul style="list-style-type: none"> diverterende teksten zoals praatprogramma's; informatieve teksten, zoals verslagen van feiten en ervaringen; persuasieve teksten, zoals standpunten en meningen in probleemoplossende discussies; activerende teksten, zoals reclameboodschappen. 	<p><i>Bij het beluisteren van diverterende, informatieve, persuasieve en activerende tekstsoorten:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>De beluisterde informatie, argumenten en/of meningen afwegen tegen de achtergrond van de eigen voorkennis, interesse en/of overtuiging;</i> <i>De beluisterde informatie, argumenten en/of meningen vergelijken met informatie, argumenten en/of meningen uit andere bronnen.</i> <p><i>Bijvoorbeeld:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>De eigen verklaring voor een ongewone gebeurtenis of feit toetsen aan de wetenschappelijke verklaring die in een documentaire wordt gegeven;</i> <i>In een reclameboodschap op tv de informatie afwegen tegen de eigen behoeften en smaken;</i> <i>Als voorbereiding op een presentatie de informatie in twee of meer duidingprogramma's over een actueel onderwerp tegen elkaar afwegen en de meest geschikte informatie selecteren.</i>

2. LEZEN

Eindterm	Concrete suggesties
<p>14. De leerlingen kunnen de volgende tekstsoorten voor een onbekend publiek op beoordelend niveau lezen:</p> <ul style="list-style-type: none"> niet-fictionele teksten: <ul style="list-style-type: none"> informatieve teksten, inclusief informatiebronnen, zoals schema's en tabellen, verslagen, hypertexten en uiteenzettingen; persuasieve teksten, zoals een opiniestuk, een betoog; activerende teksten, zoals reclameteksten en advertenties, instructies. fictionele teksten (cf. literatuur). 	<p><i>Bij het lezen van informatieve, persuasieve en activerende tekstsoorten:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>De gelezen informatie, argumenten en/of meningen afwegen tegen de achtergrond van de eigen voorkennis, interesse en/of overtuiging;</i> <i>De gelezen informatie, argumenten en/of meningen vergelijken met informatie, argumenten en/of meningen uit andere bronnen.</i> <p><i>Bijvoorbeeld:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>De eigen verklaring voor een ongewone gebeurtenis of feit toetsen aan de wetenschappelijke verklaring die in een tekst wordt gegeven;</i> <i>In een reclametekst of advertentie (bv. in folders over hobby materiaal, flyers voor concerten) de informatie afwegen tegen de eigen behoeften en smaken;</i> <i>Als voorbereiding op een presentatie de informatie in twee of meer informatieve teksten over eenzelfde onderwerp tegen elkaar afwegen en de meest geschikte informatie selecteren;</i> <i>De inhoud van een gelezen roman afwegen tegen de persoonlijke interesses, smaken, wereldkennis en wereldbeeld.</i>

3. LITERATUUR

Eindterm	Concrete suggesties
<p>23 .De leerlingen kunnen vanuit een tekstervarende en tekstbestuderende manier van lezen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • literaire teksten uit heden en verleden interpreteren, analyseren en evalueren. Zij kunnen daarbij verbanden leggen: <ul style="list-style-type: none"> · binnen teksten; · tussen teksten; · tussen teksten en het brede socioculturele veld; · tussen tekst en auteur; · tussen teksten en hun multimediale vormgeving; • verslag uitbrengen over de eigen ervaringen met literaire teksten uit heden en verleden en kunnen deze ervaringen toetsen aan andere interpretaties van en aan waardeoordelen over teksten. <p>In de hierboven vermelde activiteiten komen aan bod:</p> <ul style="list-style-type: none"> • poëzie, proza; • theatervoorstelling. 	<p><i>Literaire teksten interpreteren en analyseren:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Verwoorden van het belangrijkste thema van een roman;</i> • <i>Een (samenhangende) betekenis geven aan beelden in een gedicht.</i> <p><i>Vebanden leggen binnen teksten:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>De tegenstelling in beelden van een tekst aanduiden en verklaren;</i> • <i>Een leidmotief in een roman aanduiden.</i> <p><i>Vebanden tussen teksten:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>De thematische overeenkomsten tussen teksten aanduiden;</i> • <i>Stilistische elementen van een typische tekst voor een bepaalde stroming in een andere tekst aanduiden.</i> <p><i>Vebanden tussen teksten en het brede socioculturele veld:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Een relatie leggen tussen een maatschappijkritische tekst en bepaalde sociale wantoestanden tijdens het ontstaan van die tekst;</i> • <i>Een relatie leggen (verschillen en overeenkomsten aanduiden) tussen inhoudelijke elementen van een oude tekst en maatschappelijke gegevens nu;</i> • <i>De invloed van maatschappelijke elementen op bepaalde stromingen in de literatuur aanduiden.</i> <p><i>Verband tussen tekst en auteur:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>De invloed van belangrijke gebeurtenissen uit het leven van een auteur verbinden met inhoudelijke elementen in een werk van die auteur.</i> <p><i>Verband tussen tekst en multimediale verwerking:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>Verschillen tussen de taal van de film en de taal van de roman aanduiden in een verfilming van een roman.</i>

<p>24. De leerlingen kunnen hun tekstkeuze en hun leeservaring beschrijven, evalueren en documenteren in een leesdossier.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Vanuit hun eigen leesvoorkeur aangeven welke motieven hen hebben aangezet tot de keuze van een bepaalde roman als huislectuur;</i> • <i>De hoofdpersonages karakteriseren en aangeven in welke mate ze er een affectieve band mee ervaren hebben;</i> • <i>Motiveren in hoeverre de roman aansluit bij de eigen belevingswereld dan wel een heel andere wereld oproept;</i> • <i>Een recensie schrijven waarin ze een persoonlijk waardeoordeel uitspreken over de roman en dat oordeel toetsen aan de mening van een expert-lezer (bv. de leraar, een criticus);</i> • <i>Informatie over de auteur en de historische en sociale context waarin hij leefde, verzamelen en in verband brengen met de inhoud en/of de vorm van de roman;</i> • <i>Door middel van citaten aangeven waarom ze een bepaalde literaire tekst mooi vinden.</i>
<p>25. De leerlingen kunnen informatie over literaire teksten verzamelen en verwerken. Zij kunnen hierbij gebruik maken van informatiekanalen: bibliotheek, kranten en tijdschriften, radio- en tv-programma's, internet en cd-rom.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • <i>In de bibliotheek opzoeken welke magisch-realistische romans beschikbaar zijn om een keuze te maken;</i> • <i>Op een cd-rom over literatuur informatie zoeken over de middeleeuwen;</i> • <i>Een recensie over de verfilming van een roman beluisteren om te beslissen of ze ernaar gaan kijken;</i> • <i>Op internet recensies zoeken van een recent verschenen roman en die toetsen aan hun eigen mening en verwerken in een eigen tekst.</i>
<p>26 .De leerlingen kunnen bij deze activiteiten gebruik maken van de gepaste leesstrategieën (cf. eindterm 17).</p>	<p><i>De centrale ideeën identificeren, inferenties maken en de context gebruiken om betekenis te geven aan de onbepaaldheid, open plekken en meerduidigheid van een literaire tekst (bv. open eindes, botsende perspectieven, indirecte verwijzingen). Stilistisch lezen met aandacht voor het beeldend taalgebruik.</i></p>
<p>27. De leerlingen kunnen doelbewust gegevens, begrippen en werkwijzen hanteren om de bovengenoemde taken uit te voeren.</p>	
<p>28. De leerlingen zijn bereid om:</p> <ul style="list-style-type: none"> • literaire teksten te lezen; • over hun eigen leeservaring met anderen te spreken en erover te schrijven; • hun leeservaring in maatschappelijke context(en) te plaatsen; • hun persoonlijke leeservaring te toetsen aan die van anderen. 	

Tricksters in de wereld

Tricksterverhalen bieden boeiende aanknopingspunten voor het uitwerken van 'wereldbrede' en vakoverschrijdende thema's.

Enkele voorbeelden:

- slavernij: zeker het verhaal van Anansi (zie ook 7.1.) biedt aanknopingspunten om het thema 'de geschiedenis van de slavernij' van naderbij te bekijken;
- migratie van mensen en verhalen: met mensen migreren ook hun verhalen, bijvoorbeeld over tricksters. Welke rol spelen verhalen in diverse culturen?
- censuur en vrije meningsuiting: de verhalen over tricksters zijn dankbare stof om nader in te gaan op het thema van de vrije meningsuiting, censuur, politiek, burgerzin, grondrechten enz;
- humor: tricksterverhalen zijn humoristisch tot satirisch en cynisch. Humor is vaak een geschikte manier om bepaalde thema's aan bod te laten komen.

INFO

Wereldcentrum vzw beschikt voor een aantal thema's over educatief materiaal dat gratis ontleend kan worden.

Volderstraat 1, 9000 Gent

T. 09 233 75 46 - E. doc@wereldcentrum.be

W. www.wereldcentrum.be

4.2. Vakoverschrijdende eindtermen

Binnen dit project zien we vooral mogelijkheden binnen de vakoverschrijdende eindtermen *leren leren*, *sociale vaardigheden* en *muzisch-creatieve vorming*. De nummering komt opnieuw overeen met die van het departement Onderwijs (<http://www.ond.vlaanderen.be/dvo/secundair/3degraad/index.htm>)

1. LEREN LEREN

Eindterm	Concrete suggesties
4. zelfstandig informatie kritisch kunnen analyseren en synthetiseren.	<i>Toepassen van lees- en luisterstrategieën. Thema/boodschap uit een tekst halen. Argumenten pro en contra formuleren. Feit en mening onderscheiden.</i>
10. een realistische werk- en tijdsplanning op langere termijn maken	<i>Belang van de schoolagenda benadrukken. Voorbereiding van de examenperiode met hen opstellen en bespreken. Bijhouden/opmaken van een logboek bij groepswork en bij de miniprojecten: wie doet wat tegen wanneer met welke middelen (roostervorm)?</i>
11. hun leerproces sturen, beoordelen op doelgerichtheid en zo nodig aanpassen.	<i>Leerlingen maken gebruik van zelfevaluatieformulieren</i>

2. SOCIALE VAARDIGHEDEN

Eindterm	Concrete suggesties
4. Leerlingen communiceren doelgericht, bijvoorbeeld: ze toetsen elkaars interpretatie en stemmen die zo nodig op elkaar af; brengen de eigen gevoelens en gedachten tot uiting; herkennen en gaan om met vooroordelen en uitingen van ongepaste beïnvloeding (intimidatie, manipulatie).	<i>Zich als persoon present stellen verantwoordelijkheid opnemen en meewerken tijdens groepswork (bv. miniprojecten) of thuisopdrachten die in groep gemaakt dienen te worden, ongelijk toegeven...</i>
5. hebben er oog voor dat ze wensen en situaties benaderen vanuit eigen en andermans authenticiteit en expressie.	<i>zie 4</i>
6. helpen mee aan het formuleren en realiseren van groepsdoelstellingen door bijvoorbeeld: contacten te maken; te overleggen en afspraken te maken; taken en functies te verdelen; belangen af te wegen en te bemiddelen; bij te dragen aan een goed functioneren van de groep als groep.	<i>Bijhouden/opmaken van een logboek bij groepswork en bij de miniprojecten: wie doet wat tegen wanneer met welke middelen (roostervorm)?</i>
8. streven naar een evenwicht tussen eigen wensen, verlangens en belevingen, en het groepsbelang.	<i>zie 6</i>
10. engageren zich om een eigen verantwoordelijkheid op te nemen.	<i>zie 6</i>

3. MUZISCH-CREATIEVE VORMING

Eindterm	Concrete suggesties
1. staan open voor diverse muzisch-creatieve uitingen, zoals dans, design, muziek, architectuur.	<i>Literatuurlessen en in elk blok weerkend hoofdstukje rond 'kijken'</i>
2. ervaren muzisch-creatieve uitingen als een verrijkende inspiratie om te functioneren in de eigen leefwereld en om zich te kunnen inleven in die van anderen.	<i>zie 1</i>
3. kunnen bij eigen muzisch-creatieve uitingen waarden en gevoelens betrekken, er vorm aan geven en dit als verrijkend ervaren.	<i>Creatieve opdrachten in literatuurlessen en in elk blok weerkend hoofdstukje rond 'kijken'</i>

05 / De filosofie van het project

5.1. De klas als contactzone

prof. dr. André Mottart

Wat is de plaats van de leescultuur en van het lezen van literatuur in de huidige samenleving? Hierop een antwoord geven is niet eenvoudig aangezien de laatste decennia vele veranderingen in theorie en praktijk tot behoorlijk wat confrontaties hebben geleid: tussen boek en media, tussen woord en beeld, tussen hoge en lage cultuur, tussen volwassenen- en jongerenculturen, tussen onze cultuur en vreemde culturen, tussen de analoge en de digitale cultuur. Het is opvallend hoe het debat wordt gevoerd in dichotomieën die snel tot overdrijvingen leiden. In dit project willen we dat precies niet doen maar is het de bedoeling die tegenstellingen te onderzoeken en te relativeren.

Hiertoe sluiten we aan bij een nieuw onderwijsconcept waarbij een les opgevat wordt als een *contactzone*, een ruimte waarin verschillende perspectieven – maatschappij, leerstof, leraar, leerling – met elkaar geconfronteerd worden. Concreet wordt dus afgestapt van een onderwijsmodel waarbij de leraar de ‘absolute’ waarheid verkondigt, maar pleiten we voor een leraar die de *inhouden* op zo’n manier in de klas brengt dat leerlingen ingeleid worden in het kennisdebat. Dit impliceert dat leraren ook hun eigen vanzelfsprekendheden in vraag dienen te stellen. Het impliceert ook dat ze een andere rol dienen te vervullen: niet alleen meer als specialist, maar ook als coach, als begeleider, als facilitator die leerlingen inleidt in en bewust maakt van de discourses – de taalspelen – die gehanteerd worden binnen bepaalde gebieden.

De *contactzone* dient niet alleen om posities te deconstrueren, maar wordt ook als een ruimte opgevat waarbinnen gedeelde kennis gecreëerd en bediscussieerd wordt. Men zou kunnen stellen dat, om de eigen positie en argumentatie goed te begrijpen, men het best geconfronteerd wordt met andere perspectieven en inzichten. Meninge worden dan vertaald in argumenten.

Kortom, culturele conflicten dienen een plaats te krijgen zowel in het curriculum als in de methodologie. Onderwijs kan omschreven worden als een invitatie aan leraren om in een *contactzone* binnen te treden en te participeren aan wat de cultuur bezighoudt. In die zin kan men de in het

debat rond culturele geletterdheid gesignaleerde problemen niet oplossen, maar wel bespreekbaar maken in het onderwijs.

Over het onderwijs als contactzone:

André Mottart en Steven Vanhooren, ‘Onderwijs als contact en confrontatie’, in: *Twintigste conferentie: het schoolvak Nederlands*, Academia Press, 2006, p. 253-258;

Ronald Soetaert, ‘De Cultuur van het Lezen’, Den Haag, Nederlandse Taalunie, 2006.

Prof. dr. André Mottart is verbonden aan de vakgroep onderwijskunde van de Universiteit Gent.

5.2. Diversiteit

Geconfronteerd worden met andere perspectieven en inzichten, culturele conflicten een plaats geven...: het staat al te lezen in het 'De klas als contactzone' in 5.1. en het zijn belangrijke aspecten van het omgaan met diversiteit, een pijler van het project, zoals uit de volgende decaloog blijkt:

- 1.** Diversiteit en het omgaan met diversiteit is een belangrijke doelstelling van *Tricky Reynaert en Co*. Die doelstelling krijgt alle kansen door de inhoud van het project (een middeleeuwse tekst, tricksterfiguren wereldwijd, universele thema's als 'de leugen', 'de schurk' enz.) en de methodologie (inbreng van de leerlingen, interactiviteit en gesprek, onderwijs als contactzone).
- 2.** *Tricky Reynaert en Co* biedt door zijn inhoud en opzet mogelijkheden om opvattingen, ideeën, perspectieven, uitgangspunten... met elkaar in gesprek c.q. confrontatie te laten gaan. Een diversiteit aan ideeën en meningen is binnen dit project een noodzakelijke voorwaarde en vormt een verrijking.
- 3.** Het verhaal van Reynaert leidt in scholen al jaren tot creatieve projecten en uitwisselingsmomenten. Die krijgen ook in *Tricky Reynaert en Co* alle kansen. Dergelijke projecten veronderstellen dialoog en samenwerking, uitgelezen kansen om diversiteit tot haar recht te laten komen en als meerwaarde uit te spelen.
- 4.** Dankzij de intensieve interactie en de actieve inbreng van de leerlingen binnen dit project kunnen ze leren van elkaars visies, ervaringen en competenties. Dat veronderstelt een houding van openheid, reflectie, zelfkritiek...
- 5.** Het project *Tricky Reynaert en Co* verrijkt door zijn opzet het leeraanbod en breekt uit traditionele grenzen. Het zal in veel school- en klasomgevingen verrassend zijn en een stijlbreuk vormen... Ook deze variatie is een vorm van diversiteit, zowel voor de leerlingen als voor de leraren. Door het opzet wordt de kans groter dat ook 'stille' leerlingen actief bij de les worden betrokken.
- 6.** Diversiteit betekent in veel situaties dat stereotypen en vooroordelen

worden doorbroken en gecorrigeerd. Dat is geen nieuwe doelstelling die boven op al de rest komt, maar één die geïntegreerd moet worden in 'gewone' lessituaties. Ook wat dit betreft biedt *Tricky Reynaert en Co* mogelijkheden, vooral omdat omgaan met diversiteit uiteindelijk vooral een sociale competentie is, en dat wordt in dit project volop uitgespeeld.

- 7.** Door het opzet van het project *Tricky Reynaert en Co* biedt het de leerkracht kansen om jongeren in diverse contexten en andersoortige didactische processen waar te nemen, waardoor het beeld van leerlingen wellicht genuanceerd kan worden.
- 8.** Mensen hebben een meervoudige identiteit en zijn dus meer dan hun afkomst, religie, sociale achtergrond enz. In die context verdient het géén aanbeveling om bepaalde groepen van leerlingen te verbinden met bv. bepaalde tricksterfiguren, al kan de herkenbaarheid van bepaalde tricksters voor leerlingen uiteraard initieel bijdragen tot herkenning en motivering.
- 9.** Diversiteit kan bijvoorbeeld in klassengesprekken of groepswerken tot confrontaties en zelfs conflicten leiden. Dat maakt deel uit van het proces, er moet ruimte voor worden gemaakt en het vergt competenties van de leerkracht om hiermee om te gaan. Als het tot een constructieve oplossing leidt, is het verrijkend.
- 10.** Uiteindelijk is omgaan met diversiteit minder een techniek en/of aparte competentie dan een principiële bereidheid om zichzelf permanent in vraag te stellen en een bereidheid te tonen om met verandering om te gaan.

Bron die voor deze decaloog werd gebruikt: *Diversiteit is de norm. Leren omgaan met diversiteit de boodschap*, Steunpunt Diversiteit & Leren, januari 2008.

06 / De blog

ÉÉN VAN DE INITIATIEVEN TIJDENS DE PROEFFASE VAN HET PROJECT IN HET SCHOOLJAAR 2008-2009 WAS HET OPZETTEN VAN EEN BLOG: VANUIT DIVERSE HOEKEN (HET PROJECT, LEERKRACHTEN, LEERLINGEN) KONDEN ER BIJDRAGEN WORDEN GELEVERD I.V.M. REYNAERT EN ANDERE TRICKSTERS.

De blog blijft ook na de proeffase behouden, maar zal in de eerste plaats dienst doen als communicatiekanaal voor leerkrachten: zij zullen op de hoogte worden gehouden van nieuwe initiatieven, er kunnen nieuwe lesvoorbereidingen van collega's i.v.m. Reynaert en andere tricksters op worden geplaatst, deze bundel is erop te vinden en kan daar worden geüpdatet enz. Hieronder reflecteren Steven Vanhooren en prof. dr. André Mottart eerst over het fenomeen 'blog' in het onderwijs.

6.1. De Vos, de spin en de blog. Kansen en bedreigingen van weblogs voor de onderwijspraktijk

Steven Vanhooren & prof. dr. André Mottart

In het kader van het project *Tricky Reynaert en Co* werd een literaire edublog ontwikkeld met berichten over hoe Reynaert en andere schelmen vandaag nog steeds in de openbaarheid treden (zie: <http://trickyreynaertenco.be>). De blog ontpopte zich als een 'plek' om te praten over de streken van de Vos, de avonturen van Anansi de spin, de grappen en grollen van Hodja... Een gesprek tussen leraren en leerlingen, tussen lezers en schrijvers, tussen schurken en schelmen... In wat volgt wordt de weblog globaal getypeerd en staan we stil bij de kansen en de bedreigingen van het genre voor de praktijk van het onderwijs.

1. WEBLOGS: EEN KORTE TYPERING

De weblog – of kortweg blog – is een digitale omgeving waarin mensen zichzelf en/of bepaalde onderwerpen kunnen presenteren. Hoewel de term 'weblog' gebruikt wordt als verzamelnaam voor een bepaalde soort van digitale teksten, is het werkelijke blogaanbod veel minder homogeen. Er bestaan immers talloze soorten blogs met de meest uiteenlopende inhoud. Het geheel van blogs en websites die gerelateerd zijn aan blogs wordt de blogosfeer genoemd.

2. DE BLOG ALS GENRE

De weblog is bezig aan een steile opmars. In minder dan tien jaar tijd is de blog uitgegroeid tot een legitiem genre, waarvan de contouren in grote lijnen zijn vastgelegd. Het genre is nieuw, maar tegelijkertijd ook niet nieuw. Blogs kunnen immers beschouwd worden als een voortzetting van reeds bestaande on- en offline genres, zoals het dagboek, de roman, de hotlist, het discussieforum etc., maar dan in een nieuwe vorm: de blogvorm. Het is bovendien een genre in volle ontwikkeling. Geregeld duiken nieuwe subgenres op die zich vormelijk of inhoudelijk van de andere onderscheiden.

3. LITERAIRE BLOGS

Literaire blogs of 'litblogs' zijn een relatief recent fenomeen. Dergelijke blogs zijn grotendeels gewijd aan onderwerpen die betrekking hebben op de literaire cultuur. Aanvankelijk waren literaire blogs vooral weblogs voor en door debuterende schrijvers. Ondertussen telt de blogosfeer tal van litblogs die focussen op diverse facetten van de literaire cultuur. Zo zijn er naast litblogs met een strikt literaire content – dragers van proza, gedichten etc. – ook literaire blogs met persoonlijke reflecties over literatuur of blogs waarin literaire werken benaderd worden vanuit een heel specifiek perspectief: blogs van leesgroepen, bibliothecarissen, literaire critici etc. Bovendien bieden sommige literaire blogs een platform om over literatuur te reflecteren en te debatteren. De verschillen tussen litblogs onderling laten zich niet enkel inhoudelijk gevoelen. Ook wat de professionele status van de makers betreft, evenals hun affiniteit met literatuur en literaire thema's, is er een grote diversiteit. Naast professionals plaatsen ook talloze jongeren en 'gewone' lezers dagelijks hun literaire verzuchtingen op het net.

4. LITERAIRE BLOGS IN HET ONDERWIJS

Ondertussen vindt de (literaire) blog ook geleidelijk aan haar weg naar het onderwijs. Zo stellen we vast dat leerkrachten in toenemende mate experimenteren met het genre en reflecteren over wat blogs kunnen betekenen voor de onderwijspraktijk. De kansen blijken legio. Zo blijken ze potentieel te hebben om in te zetten als 'teaching tools', enerzijds ter ondersteuning bij het aanleren van vakinhouden en anderzijds als

Definitie van het begrip ‘weblog’ volgens Wikipedia, de vrije encyclopedie

“Een weblog, ook wel blog genoemd, is een website waarop regelmatig – soms meermalen per dag – nieuwe bijdragen verschijnen. Het nieuwste bericht verschijnt als eerste. Wie een weblog bezoekt, treft dan ook op de voorpagina de recentste bijdrage(n) aan. De blogger biedt een logboek van informatie aan die hij wil delen met de bezoekers van zijn weblog. Meestal gaat het dan om tekst, maar het kan ook om foto’s (een fotoblog), video (vlog) of audio (podcast) gaan.

Weblogs bieden hun lezers ook veelal de mogelijkheid om reacties onder de berichten te plaatsen.

Blogs kunnen vrij gemakkelijk opgezet worden met behulp van gratis online diensten, zoals Blogger en WordPress.”

BEKENDE BLOGS

- Boekennieuwssite van journalist Dirk Leyman: <http://papierman.blogspot.com>
- Blog Moed en Vermaak van de eindredacteur van De Slimste Mens Ter Wereld: <http://www.samdegraeve.be>
- De Werktitel, journalistiek laboratorium: <http://dewerktitel.be>
- Gent Blogt, stadsblog van Gent: <http://www.gentblogt.be>

webomgeving met informatief en aanvullend (les)materiaal). Ze kunnen bijdragen tot het motiveren van leerlingen voor het lees-, schrijf- en literatuuronderwijs, zijn geschikt voor maatwerk en afstandslernen, bieden mogelijkheden voor een aantrekkelijk en gediversifieerd onderwijsaanbod, bevatten interessant lees- en leermateriaal, brengen leerlingen op een laagdrempelige manier in contact met instanties uit het sociaal-culturele veld (bv. de bibliotheek) en zijn interessant om leerlingen vakoverschrijdende competenties bij te brengen, zoals ‘kritisch omgaan met informatie’, ‘zelfstandig werken’ etc.

5. **BEDENKINGEN**

Ondanks de diverse voordelen van het gebruik van weblogs in het onderwijs willen we er op wijzen dat leraren (en andere instructieverantwoordelijken) bij de implementatie van blogs in hun onderwijspraktijk in het bijzonder aandacht dienen te hebben voor de zogenaamde ‘digitale kloof’. We kunnen er nog steeds niet van uitgaan dat alle leerlingen thuis toegang hebben tot het internet. Bovendien beschikken niet alle leerlingen (en leerkrachten) over de nodige ict-vaardigheden om met weblogs aan de slag te gaan. Op die manier ontstaan nieuwe ongelijkheden tussen zij die wel of geen toegang hebben tot het internet en zij die er al dan niet mee overweg kunnen. Verder waarschuwen we ervoor dat bloggen veel tijd in beslag neemt. Dit geldt niet enkel voor de bloggende leerkracht, maar ook voor bloggende leerlingen. Tot slot willen we er op wijzen dat mogelijk niet elke leerling even enthousiast zal reageren op de introductie van de blog in het onderwijs. Voor veel leerlingen maakt het medium van de blog immers exclusief deel uit van hun eigen leefwereld en is bloggen een private aangelegenheid. Door weblogs te introduceren in de onderwijspraktijk krijgen ze een openbaar en verplichtend karakter, waardoor ze mogelijk minder aantrekkelijk worden.

Steven Vanhooren doet onderzoek naar visuele media, digitalisering en cultuur aan de vakgroep onderwijskunde van de Universiteit Gent.

6.2. De Reynaertblog in de proeffase

Dankzij de blog <http://trickyreynaertenco.be> kon tijdens de proeffase op een eenvoudige en goedkope manier (de technologie is gebruiksvriendelijk en gratis) over het verloop van het project worden gecommuniceerd. Maar de filosofie en de mogelijkheden van de blog pasten ook in de doelstellingen: een blog is een hedendaags, 'jong' medium en maakt bij uitstek interactiviteit mogelijk. Zo konden leerkrachten en jongeren onder meer foto's, filmpjes en tekstjes voor de website bezorgen. Leerkrachten van de proefscholen kregen een introductie op (literaire) blogs en hun technologie aangeboden. Ook op de sociale netwerksites Facebook en Netlog werd voor de vos een profiel aangemaakt. Hippe bladwijzers voor de leerlingen uit de pilotscholen promootten de blog en het profiel van de vos op de netwerksites.

Slechts twee van de vijf pilotscholen zorgden één of meerdere keren voor informatie om op de blog te plaatsen: schrijfoefeningen, tekeningen en reacties op de Reynaerttrap van Charlie May. De blog werd niet gebruikt in de lessen zelf. Enerzijds bood de site te weinig toegevoegde waarde om een pc-lokaal voor te reserveren, anders merkten we dat leerkrachten controle willen houden op wat er op de blog komt. Leerkrachten hadden schrik dat hun leerlingen ongepaste reacties op de site zouden plaatsen of waren minder vertrouwd met het medium dan de leerlingen. De interactie via de blog in het project blijft dus erg beperkt.

Uit de proeffase is gebleken dat het opzetten van de blog een interessant experiment was, al was het maar omdat dankzij de opgedane ervaring over het gebruik van blogs in (educatieve) projecten de complexiteit van dit nog jonge fenomeen aan het licht kwam, en omdat toekomstige projecten daar lering uit kunnen trekken. Het bleek immers dat de blog als communicatie-instrument voor leerkrachten onvoldoende heeft gewerkt. Het is een algemeen gegeven dat informatie die op papier wordt aangeleverd nog altijd beter verwerkt wordt dan informatie die via websites wordt verspreid. Ook zijn niet alle leerkrachten even vertrouwd met het medium en bovendien was de doelgroep van de blog (leerlingen of leerkrachten?) onvoldoende scherpgesteld bij de aanvang van het project.

Ook leerlingen surfden niet massaal naar de blog. Dat heeft vermoedelijk diverse oorzaken: in hun vrije tijd surfen jongeren niet naar 'schoolse' onderwerpen, leerkrachten maakten geen reclame voor de blog en vanuit het project is, met uitzondering van de bladwijzer, niet rechtstreeks naar jongeren over de blog gecommuniceerd. De belangrijkste doelgroep van het project waren immers de leerkrachten. Leerlingen wilden we enkel via de leerkrachten bereiken. Een gerichte communicatie naar creatieve jongeren buiten schoolverband zou de blog mogelijk een nieuwe dynamiek kunnen bezorgen. Maar omdat dit niet paste binnen de krijtlijnen en de timing van het proefproject is het niet gebeurd.

De komende jaren blijft de website behouden, maar hij zal zich hoofdzakelijk richten naar leerkrachten. De berichten op de site zullen meer gefocust zijn op de specifieke doelstellingen van het project en minder 'triviaal' zijn dan typische blogberichten. De site blijft ook een goedkoop en eenvoudig middel is om ervaringen van leerkrachten uit te wisselen en meer uitgebreide informatie over de aspecten van het project te brengen.

07 /

Achtergrondinformatie: Anansi, Nasreddin Hodja, Reynaert

7.1. Anansi de spin

1. ANANSI DOORGE LICHT

- **Naam:** Anansi (met diverse varianten, zoals Ananse, Kwaku Ananse, Nanzi en zelfs Aunt Nancy in de V.S.).
- **Geboortedatum:** onbekend. De verhalen zijn in Afrika en Suriname pas in de 19de eeuw opgetekend. Hoe ze er de eeuwen voordien uitzagen, weten we niet meer.
- **Geboorteplaats:** West-Afrika, bij de Ashanti in Ghana.
- **Huidige verspreiding:** o.m. West-Afrika, de Caraïben (met Suriname), West-Europa (Engeland, Nederland) en elders. Anansi is een globetrotter geworden.
- **Aantal verhalen:** ca. 90 typen van verhalen, met allerlei variaties (en een onbekende hoeveelheid die niet is overgeleverd).
- **Karakter:** slimmerik, verleider, luierik, veinzer, leugenaar, bedrieger, egoïst, dief, anarchist. Anansi is meedogenloos, hebzuchtig, gemeen, leep, wellustig, ondankbaar, immoreel en kent geen taboes of wroeging... Toch heeft Anansi behalve slechte ook goede eigenschappen, die hem sympathiek maken. Hij is ambivalent, bedrieger én weldoener tegelijk.
- **Grootste vijanden:** Tigri (Tijger) en machthebbers (bijvoorbeeld in de persoon van 'de koning').
- **Slachtoffers:** de elite, gelijken, vrienden, zijn eigen familie... Toch zet Anansi bij voorkeur machthebbers in hun hemd.
- **Specialiteit:** het gebruik van taal om zich listig uit de slag te trekken.
- **Bijzonderheden:** Anansi trekt niet altijd aan het langste eind.

2. DE FIGUUR IN HET KORT

De spin Anansi is de hoofdfiguur in honderden dierenverhalen die mondeling werden doorverteld en sinds enkele tientallen jaren ook schriftelijk worden verspreid. Die zijn vaak vermakelijk, maar ze kunnen ook een les inhouden: "Doe dit niet!". Ze tonen wat niet hoort. Anansi is veruit het populairste fabeldier in de Surinaamse en Antilliaanse literatuur, en wordt ook in Nederland en elders steeds populairder. Om zijn doel te bereiken – eten, aanzien, geld, seks, sadistische genoegens – gebruikt hij trucs en list, het hoofdthema van elk verhaal. Er komt geen magie bij te pas, alleen intelligentie. Zoals zowat alle dierenverhalen houden ook die over Anansi de mensenmaatschappij een (lach)spiegel voor en gaat het dus eigenlijk ook over normen en waarden.

3. WAAROM ANANSI?

- Anansi de spin is een erg boeiende trickster (list- en schelmfiguur). Samen met Reynaert behoort hij tot de meer boosaardige en immorele exemplaren. Eveneens zoals Reynaert verenigt hij schijnbaar tegenstrijdige karaktertrekken.
- Verhalen over Anansi doen al eeuwen de ronde, eerst in West-Afrika en door de (gedwongen) migratie van mensen later ook in de Caraïben en in Europa. De verhalen evolueren voortdurend en je ziet hoe culturen aspecten van elkaar overnemen. Tot op vandaag is deze figuur dan ook bijzonder levend en levendig, onder meer ook in Nederland.
- Zoals de meeste tricksters treedt Anansi op in een maatschappij met 'bazen' en 'ondergeschikten'. De ene 'mens' – al is het dan een dier – heeft in zo'n samenleving meer macht dan de andere en de listige trickster brengt dat systeem (even) in de war. Hij/zij verstoort de orde, hij overschrijdt de normen van het fatsoen, hij wijst op mistoestanden. Zo kunnen mensen in verhalen over Anansi even hun ongenoegen en wrevel laten blijken en leveren ze kritiek op boosdoeners en machthebbers, zonder dat de 'echte' maatschappelijke orde in gevaar komt. Mistoestanden en fouten worden bekritiseerd, maar 'slechts' in een (lachwekkend) verhaal. In die zin is Anansi 'schadeloos'.

4. DE OUDSTE SPOREN

- Anansi is in oorsprong een figuur met een goddelijke status. Hij komt het eerst voor in de mythen van de Ashanti in West-Afrika (Ghana, Ivoorkust, Togo...), waar hij 'Ananse' of 'Kwaku Ananse' heet. Hij werd er beschouwd als de schepper van alle mensen. Dat was nog het geval aan het begin van de 18de eeuw.
- In een aantal verhalen zijn er nog altijd sporen van Anansi's mythische herkomst. Daarin werkt hij mee aan de wereld zoals hij er vandaag uitziet. Hij brengt bijvoorbeeld wijsheid, taal, landbouwgereedschap, maar ook ziektes, jaloezie, tandpijn...
- Hoe oud de oudste Anansi-verhalen zijn, weten we niet, zoals we over het algemeen maar heel weinig weten van vóór de 19de eeuw, toen de verhalen nog niet werden opgetekend. De ervaring leert dat orale verhalen sterk kunnen veranderen. Misschien waren ze onherkenbaar anders dan wat wij nu kunnen lezen en horen.

5. EEN BIOGRAFIE

- Anansi verhuisde met de Afrikaanse slaven naar Midden- en Zuid-Amerika. In de slaventijd identificeerde men zich graag met de trickster-figuur die Anansi intussen was geworden en die het verzet tegen elke vorm van autoriteit symboliseert.
- Anansi werd van een soort god een duivelachtige, aardse schurk en bedrieger. Tegelijk behield hij in een aantal verhalen ook trekjes van zijn goddelijke en goede status. Maar toch kunnen we over het algemeen zeggen dat hij zijn mythologische karakter verloor: van een hemelbewoner werd Anansi een 'gewone' huisvader met vrouw en kinderen, en vooral met menselijke trekken, creatief en tegelijk destructief. Zijn wapens zijn z'n inventiviteit en z'n taal. Hij is humoristisch maar ook immoreel: zonder wroeging jaagt hij vriend en vijand de dood in als het (niet) moet.
- De verhalen over Anansi werden en worden zowel door mannen als door vrouwen verteld, voor kinderen en volwassenen, in de stad en op

het platteland, door beroepsvertellers en door 'gewone mensen', tijdens ceremonies en festivals, en in 'gewone' omstandigheden. Traditioneel gaat het in de eerste plaats om oudere mensen, en in het verleden vertelden vooral vrouwen de verhalen aan kinderen thuis, en mannen aan andere volwassenen buitenshuis.

6. ANANSI IN ONZE DAGEN

- Anansi is met migranten mee verhuisd van Zuid-Amerika naar Europa. Hierdoor zien we de jongste tijd ook Europese motieven – Repelsteeltje, Assepoester enz. – doordringen in de verhalen, en omgekeerd: Anansi-thema's gaan deel uitmaken van Europese verhalen. Het is bij veel verhalen een boeiende maar ook moeilijke discussie: is er ergens een gemeenschappelijke bron voor verhalen en figuren die wereldwijd op elkaar lijken ('archetypen', heten die dan), of is er sprake van beïnvloeding en ontlening door de eeuwen heen? De vraag is zeer moeilijk te beantwoorden. Uit recent onderzoek blijkt dat we ons ervoor moeten hoeden een bepaald motief te snel als 'Europees' te benoemen.
- Er duiken ook eigentijdse thema's en fenomenen op in de Anansi-verhalen: skateborden, de auto, feminisme, migratie, vliegtuigen, verkiezingsfraude... Orale verhalen hebben zich altijd al aan nieuwe tijden aangepast. Overigens lijkt het erop dat de kunst van het vertellen de jongste jaren, na een terugval door de komst van de televisie, weer in opmars is. De functie ervan is nu wel ingrijpend anders dan in de traditionele vormen, waarin kennisoverdracht en 'de boodschap' of 'levensles' vaak belangrijk blijven. Vermaak en ontspanning hebben die functies overgenomen.
- De jongste tijd zijn ook de vertelomstandigheden veranderd en wordt Anansi bijvoorbeeld ook in toneelstukken) en op festivals opgevoerd. De interactie die er bij het vertellen van verhalen altijd was tussen verteller en publiek, verdween hierdoor voor een groot deel.
- Er verschenen en verschijnen sinds de jaren 1970 ook strips, krantenfeuilletons, (voorlees)boekjes en boeken met Anansi-verhalen. Anansi maakt hierdoor sinds kort voor het eerst deel uit van de *schriftelijke* cultuur. Zeker in versies voor kinderen is de figuur veel minder 'scherp' en gewaagd,

Anansi en de dood © Illustraties Joris Ongena

en zijn de verhalen 'gekuist'. Er is sprake van verburgerlijking en vertrutting. Volgens sommigen verliest Anansi zijn 'giftige' trekjes en wordt hij meer een vrolijke grappenmaker.

- Dat Anansi de jongste decennia vooral in Nederland weer populair wordt en er zelfs gemeengoed is geworden, heeft veel te maken met verhalenvertellers en schrijvers van Surinaamse afkomst. Zij spelen een belangrijke rol in de herwaardering van hun roots en hun erfgoed, waar Anansi toe behoort. De rebelse Anansi wordt in deze nieuwe context zelfs een symbool van het verzet tegen de uiteraard allang afgeschafte slavernij.
- Ook 'Nederlandse' vertellers nemen Anansi-verhalen op in hun repertoire. Hierdoor wordt Anansi een figuur die nu bijvoorbeeld ook bij Nederlandse kinderen van Chinese en Marokkaanse afkomst bekend is. Een mooi voorbeeld van interculturaliteit, van culturen die in elkaar overvloeien, en motieven en figuren van elkaar overnemen.

7. ANANSI-VERHALEN: ENKELE VOORBEELDEN (KORTE SAMENVATTINGEN)

- Dankzij een zielig leugenverhaal kan Anansi geld (of eten) lenen van een tor, een haan, een tijger en een jager. Zogezegd om zijn schuld terug te betalen nodigt hij vervolgens iedereen kort na elkaar uit. Daarbij eet de haan de tor op en de tijger de haan. De jager schiet uiteindelijk de tijger dood en is dan nog de enige die zijn geld terug kan vragen. Daarop beweert Anansi dat de tijger eigenlijk eigendom was van de koning, waarop de jager zich doodsbang uit de voeten maakt. Zo slaagt Anansi erin niets te moeten terugbetalen.
- In tegenstelling tot zijn dorpsgenoten is Anansi te lui om zijn grond te bewerken. Iedereen in het dorp weet dat en dus geeft na de oogst niemand iets aan de hongerige Anansi en zijn gezin. Met vrouw en kinderen verhuist hij naar een ander dorp, waar niemand hem kent en waar hij een list verzint: hij loopt met een doodskist rond, beweert dat zijn vader dood is en krijgt uit medelijden van iedereen geld. Daar koopt hij dan groenten en fruit mee, waarvan de hele familie dagenlang kan eten. Dat trucje herhaalt hij met de zogezegde doodskist van zijn moeder, zijn vrouw, zijn kinderen... Tot de dorpelingen argwaan krijgen en zij Anansi verplichten de kist te openen. Die

Meneer Zee vertelt Anansi © Erfgoedcel Waasland

blijkt vol met de lekkere vruchten te zitten die Anansi kocht met het gekregen geld. De mensen zijn zo kwaad dat ze de vruchten in stukken snijden en alle kanten op gooiden. Zo komt het dat ze over het hele grondgebied van de stam verspreid zijn.

- Als Anansi aan zijn kroost vraagt wie de liefste is, roepen alle twaalf zijn kinderen uiteraard dat zij de liefste zijn. Daarop vraagt Anansi om een bewijs van hun liefde: ze moeten hun bananenmaaltijd met hem delen. Zo komt de veelvraat Anansi aan een bord vol bananen, ten koste van zijn kinderen.
- Op een dag wedt Anansi dat hij op de rug van Tijger durft te gaan zitten en dat hij dus Tijger als een paard durft te 'misbruiken'. Daarop doet Anansi alsof hij zwaar ziek is en overtuigt hij Tijger om hem naar de dokter – of de koning – te brengen. Waarop iedereen met eigen ogen ziet dat de triomferende Anansi een echte held is die op een Tijger durft te rijden...

- Op een keer ziet Anansi een vrouw die met een schaap aan een touw naar de markt gaat om het dier daar te verkopen. Anansi snijdt het touw door, laat zijn zoon het schaap mee naar huis nemen en loopt zelf een tijdje aan het touw, om geen argwaan te wekken. Daarna belooft hij aan de vrouw dat hij haar kalkoen gaat verkopen, neemt het beest mee en komt, uiteraard, niet meer terug. Als hij tot slot onderweg een rijke blanke ziet bij een waterput, jammerd Anansi dat hij zijn geld in de put heeft laten vallen. De man kleedt zich uit en daalt in de put af, waarop Anansi er met zijn geld en kleren vandoor gaat.

8. DE VERHALEN: WAAR VIND JE ZE?

- www.anansimasters.net biedt een schat aan Anansi-verhalen, live verteld voor (een vaak jong) publiek door een heel aantal vertellers.
- Enkele boeken met Anansi-verhalen:
  - *In geuren en kleuren. Volksverhalen en sprookjes in kleurrijk Nederland* (Amsterdam, 2004)
  - Johan Ferrier, *Het grote Anansiboek*, 1990
  - Anneke Huyser, *Anansi. Surinaamse volksverhalen*, 2006
  - Hans P. Keizer, *De mooiste Surinaamse mythen en sagen*, 2004 (niet alleen Anansiverhalen)
  - Noni Lichtveld, *Anansi. De spin weeft zich een web om de wereld*, 1984
  - Noni Lichtveld, *Anansi tussen God en duivel*, 1997 (voor jongere kinderen)

9. BELANGRIJKE ANANSI-KWESTIES

- Hoe verhalen zich wereldwijd kunnen verspreiden en hoe het vaak moeilijk is om te achterhalen waar een verhaal of thema oorspronkelijk vandaan komt.
- Hoe verhalen door migratie elkaar wederzijds beïnvloeden.
- Hoe verhaalfiguren van karakter kunnen veranderen en culturele 'mengfiguren' worden.

- Hoe andere leefgewoonten maken dat verhalen anders aan de man worden gebracht en beleefd. De grootste verschuiving lijkt wel die van orale naar schriftelijke tradities. Met een sinds eeuwen schriftelijk vastgelegd verhaal, zoals Reynaert er één is, wordt heel anders omgegaan dan met een anonieme, orale verhalenschat, die per definitie zeer veranderlijk is.
- Hoe taal de drager van de list en de leugen is.

10. REYNAERT EN ANANSI: TWEE VERGELIJKINGEN

- “Anansi is geen lieverdje, hij is bovenal meedogenloos: zomin als Reynaert (sic) aarzelt om een paap zijn kloot af te bijten, aarzelt Anansi zijn kameraad een kopje kleiner te maken als hem dat beter uitkomt. Naar frequentie en intensiteit stelt hij zich verschillende doelen: eten, aanzien, sadistische genoegens als het veroorzaken van ruzie, geld en seks. Om die te bereiken heeft hij een hele reeks trucs tot zijn beschikking.” (Michiel van Kempen in zijn boek *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*)
- “Zoals Nanzi [= Anansi] zijn er vele trickster-figuren bekend in volksverhalen: denk aan Reynaert de Vos, Broer Konijn, Tijn Uilenspiegel en Nasreddin Hodja. Toch spannen Anansi de spin en collega Reynaert de vos absoluut de kroon in egoïsme en immoraliteit: ze jagen met het meeste plezier hun eigen vrienden en gelijken de dood in om er zelf beter van te worden. Ondanks die donkere kant van hun persoonlijkheid oogsten ze ook veel sympathie vanwege hun vermogen ondanks alles te overleven.” (Theo Meder, medewerker aan het Nederlandse Meertensinstituut)

11. BIBLIOGRAFIE (STUDIES)

- ‘Anansi-tori’s’, in: *Neerlands volksleven*, jg. 29 (1979), nr. 4 [themanummer over Anansi]
- W.J.H. Baart, *Cuentanan di Nanzi... Een onderzoek naar de oorsprong, betekenis en functie van de papiamentse spinverhalen*, 1983
- Lieke van Duin, ‘Hoe Kwaku Ananse met zijn tijd meeding en toch zichzelf bleef. Over functieverandering van de Anansi-verhalen door

migratie’, in: *Literatuur zonder leeftijd*, nr. 32 (1994), p. 15-36

- Lieke van Duin, ‘Anansi als klassieke held. Zijn de Afro-Caraïbische Anansi-verhalen klassiek?’, in: *Bijna klassiek. Spraakmakende teksten uit de Tilburgse symposia*, Biblion, 2003
- Michiel van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, deel 2, De Geus, 2003
- Theo Meder, *Anansi: een trickster met verleden en toekomst*. [Tekst bezorgd door de auteur]

7.2. Nasreddin Hodja

1. NASREDDIN HODJA DOORGEELICHT

- **Naam:** Nasreddin Hodja (in het Turks: Hoça). In het Westen staat de figuur vooral onder die naam bekend, óf als ‘Mollah Nasreddin’. Er zijn tal van varianten en schrijfwijzen, zoals Nasrudeen, Nasr Eddin, Nastradhin, Nusrettin, Nastradi enz. ‘Hodja’ is een titel van leraren in de islam. Ook dat woord heeft varianten: Hoxha, Hodscha, Hogeja, Khwaje. In landen waar Arabisch wordt gesproken staat de figuur bekend als Djoha, Dschuha, Mullah, Mollah, Efendi, Hajji enz.
- **Geboorte- en sterfdatum:** 1208-1284. Nasreddin Hodja is in 2008 precies 800 jaar geleden geboren.
- **Geboorteplaats:** Hortu, een dorp ten westen van Ankara in de Turkse streek Anatolië.
- **Huidige verspreiding:** bijzonder populair in gebieden waar Turks wordt gesproken, in buurlanden van Turkije (Azerbeidjan, Kaukasië, Turkmenistan, Kirgizië) en in Arabischsprekende landen (Marokko, Egypte, Algerije). Bekend over de hele islamitische wereld – ook Iran, Afghanistan en Oezbekistan claimen hem – en stilaan ook in het Westen. Ook in Griekenland is hij zeer verspreid.
- **Aantal verhalen:** onbekend, maar het zijn er duizenden.
- **Karakter: wijs**, bescheiden, kritisch tot satirisch, grappig, gevat, scherpzinnig, rechtvaardig.
- **Grootste vijanden:** geen.
- **Slachtoffers:** geen, al spot Nasreddin Hodja wel graag met autoriteiten, egoïsten, fraudeurs en fanatiekelingen.
- **Specialiteit:** de gevatte, wijze en verrassende oneliners waarmee veel

verhaaltjes eindigen. Nasreddin Hodja gebruikt humor om de waarheid te laten doordringen, mensen op het verkeerde been te zetten en vastgeroeste denkkaders te doorbreken.

- **Bijzonderheden:** Hodja wordt heel vaak voorgesteld als een dikbuikige, lachende oude man met een tulband en een witte baard, achterstevoren zittend op een ezel. Hij wordt om dat laatste wel eens vergeleken met Tijn Uilenspiegel.

2. DE FIGUUR IN HET KORT

Nasreddin Hodja, waarschijnlijk een historische figuur maar uitgegroeid tot een legende, is een beminnelijke islamitisch-Turkse wijsgeer die om zijn wijsheid werd geroemd en over wie geleidelijk aan massa’s grappige anekdotes en korte verhaaltjes vol ‘levenswijsheid’ de ronde deden en doen, vooral in het Nabije en Midden-Oosten en in Centraal-Azië, maar stilaan ook in het Westen. Tot op vandaag is dit personage springlevend.

3. WAAROM NASREDDIN HODJA?

- Nasreddin Hodja is een prachtig voorbeeld van een letterlijk eeuwenoud personage dat tot op vandaag populair is gebleven en zich over de wereld verspreidt, ook in onze streken en ook in visuele vorm. Deze ‘volkse’ figuur komt sinds enige tijd voor in cartoons en strips, en is erg flexibel.
- Nasreddin Hodja is een trickster, maar dan van het ‘brave’ en wijze soort, in tegenstelling tot zijn meer kwaadaardige collega’s. Hij zet mensen graag op het verkeerde been, niet uit kwade wil maar om hen tot een dieper inzicht te brengen. Dat is met Anansi en Reynaert niet het geval, zij leveren eerder (onrechtstreeks) kritiek op de samenleving en de slechte eigenschappen van mensen. De drie hebben wel iets gemeen: machthebbers en hooggeplaatsten krijgen van alle drie kritiek.

4. DE OUDSTE SPOREN

- Nasreddin Hodja was naar verluidt de zoon van een imam en diens vrouw. Zijn graf staat in Aksehir in Turkije, waar hij een tijdlang woonde.

Standbeeld van Hodja in Schaarbeek © Gemeente Schaarbeek

Hij overleed in Konya. Anatolië, de streek waar hij leefde, kwam in de 13de eeuw, ook de eeuw van Nasreddin Hodja, definitief in Turkse handen. Nasreddin Hodja was in zijn tijd een vooraanstaand man. Hij had invloed op de rechtspraak en deinsde er niet voor terug kritiek uit te oefenen op bewindvoerders. We moeten er wel bij vermelden dat de oudste bron over Nasreddin Hodja uit 1480 dateert, twee eeuwen na zijn dood.

- Het kan dat veel Hodja-verhalen gebaseerd zijn op een nog oudere figuur: de legendarische Arabier Dzuha, die rond de 10de eeuw geleefd zou hebben en met wie de Turken door hun contacten met de Arabieren kennismaakten. Leuk om te weten: in 1204, Nasreddins geboortjaar, zit Boudewijn, graaf van Vlaanderen, na de verovering van Constantinopel (nu Istanbul) daar een jaarlang op de troon. In 1205 wordt hij gevangen genomen en verdwijnt van de aardbol.

5. EEN BIOGRAFIE

- Vanuit Anatolië verspreidde de figuur van Nasreddin Hodja (met zijn vele naamsvarianten!) zich over de moslimwereld en in gebieden waar de islam zijn sporen naliet of invloed had (Griekenland, Bulgarije, Roemenië, Rusland...). Zo kent men hem door Noord-Afrikaanse invloed ook op Malta en op Sicilië en in Italië.
- Nasreddin Hodja bleef door de eeuwen heen een figuur met de trekken die hij al tijdens zijn leven had: hij was van meet af een gerespecteerde wijze en een symbool van oprechtheid en verdraagzaamheid. Hij schopt het hier en daar tot raadsman van de koning. Nasreddin is een man met een boodschap, die van levenslessen houdt. De verhalen over hem werden doorverteld en aangepast aan nieuwe contexten en situaties, zoals dat met orale verteltradities gaat. Op het platteland is hij een plattelandsmens, in de stad een stadsmens.
- Deze meesterlijke humorist stond en staat nog altijd bekend om zijn grappige anekdotes en oneliners. Hij is in de vele volksverhalen over hem gevat en geestig tot zelfs satirisch.
- Het oudste verhaal – en de oudste historische bron – over Nasreddin Hodja is te vinden in een bundel met volksverhalen en legendes uit 1480: *Saltukname* door Ebülhayr Rumi.

6. NASREDDIN HODJA IN ONZE DAGEN

- Anekdotes en verhalen met en over Nasreddin Hodja zijn in veel talen vertaald en bewerkt – zoals dat gaat met orale volksverhalen. Met name in Turkije, het Midden-Oosten en Centraal-Azië is hij erg geliefd en worden in allerlei contexten verhalen over hem verteld: op feestjes, in familiekring, in theehuizen enz. In Turkije houden schrijvers en andere kunstenaars de figuur levend in toneelstukken, muziek, films, stripverhalen, schilderijen enz. Er staan in het land ook standbeelden van Nasreddin Hodja en er is in Aksehir, waar zijn graf staat, een jaarlijks International Nasreddin Hodja Festival voor cartoons waar de verhaaltjes ook worden geacteerd.

- Ook op internet is de figuur nadrukkelijk aanwezig: zijn verhalen circuleren en worden vertaald, bewerkt en op blogs becommentarieerd. Hij komt bijvoorbeeld voor op 'spirituele sites', op grond van zijn wijsheden of levenslessen. Die zorgen er ook voor dat Nasreddin Hodja een geschikte figuur is om te worden 'gebruikt' in de soefi-leer.
- Ook in onze streken lijken de verhalen over Nasreddin Hodja 'in opmars' te zijn. Er verschenen enkele stripverhalen en kinderboekjes. Ook in de 'spirituele' sfeer vindt de figuur ingang. Zo verscheen in 2008 een 'alternatief Boekenweekgeschenk' voor de spirituele boekhandels: *Moella Nasroeddin. De sleutel in het donker*.
- In België heeft de gemeente Schaarbeek een bijzondere band met Nasreddin Hodja. Hij wordt er jaarlijks ontvangen, tegelijk met Sinterklaas, en hij en zijn ezel kregen er een standbeeld. (Schaarbeek wordt al eeuwen 'de Ezelstad' genoemd.) De ezel en zijn berijder zijn er het symbolische verbindingsteken tussen de generaties, tussen vroeger en nu, tussen 'oude' Schaarbekenenaren en nieuwe inwoners uit de landen rond de Middellandse Zee.

7. HODJA-VERHALEN: ENKELE VOORBEELDEN

De kat heeft het gevreten

Op een dag kwam de Hodja van de markt terug. Hij bracht een heel lekker stuk vlees mee naar huis. In zijn gedachten stelde hij zich een heerlijk maal voor en hij kon nauwelijks het middageten afwachten. Hij gaf het vlees aan zijn vrouw zodat zij het kon voorbereiden, en ging naar het dichtstbijzijnde theecafé om een waterpijp te roken, thee te drinken en gewoon voor de maaltijd zich te ontspannen.

Intussen sneed zijn vrouw het vlees in kleine stukken, stak het op de vleesspiesen en nodigde haar beste vriendinnen uit om van haar kebab te komen eten. Kort nadat de gasten weg waren, kwam de Hodja terug. Hij geloofde zijn ogen niet toen hij als middageten een bord met soep voorgeschoteld kreeg.

- "Waar is het vlees?" wilde hij weten.
- "Oh, de kat heeft het gevreten," antwoordde zijn vrouw.
- "Maar ik heb 3 kilo vlees gekocht!"

Standbeeld van Hodja in Schaarbeek © Gemeente Schaarbeek

De Hodja ging naar buiten en haalde de kat, een heel jong en klein dier. Hij pakte een weegschaal, woog de kat en riep luid:

- "Zij weegt precies 3 kilo! Als dit het vlees is, waar is dan de kat? En als dit de kat is, waar is dan het vlees gebleven?"

De Hodja als veerman

Nasreddin Hodja bracht als veerman een geleerde man bij stormig weer naar de overkant van het meer. Toen de Hodja iets zei wat grammaticaal niet klopte, vroeg de geleerde:

- "Heeft u dan nooit grammatica geleerd?"
  - "Nee."
  - "Dan is de helft van je leven weggegooid geweest!"
- Enkele minuten later draait de Hodja zich om en zegt tegen zijn passagier:
- "Heeft u ooit leren zwemmen?"
  - "Nee, hoezo?"
  - "Dan is uw hele leven weggegooid. Wij zinken namelijk!"

Nasreddin Hodja en de schepping

De Hodja zat op een dag onder een kersenboom uit te rusten en keek uit op een veld met meloenen. Hij vroeg zich af waarom de meloenen op struiken aan de grond groeien en kersen aan bomen. Op dat moment viel een kers op zijn hoofd en de Hodja riep:

- "Geprezen zij Allah, Hij weet waarom Hij geen meloenen aan bomen laat groeien."

De geboorte van een pan

De Hodja leende van zijn buurman een kookpan. Een paar dagen later bracht hij de pan terug met erin een kleinere pan. De buurman vroeg verbaasd:

- "Hoezo, wat is er met deze kleine pan?"

De Hodja antwoordde:

- "Jouw pan baarde deze kleine pan, gefeliciteerd!"

De buurman was natuurlijk zeer tevreden. Na een week wilde de Hodja een grotere pan lenen. De buurman gaf die maar al te graag, in de hoop op een nieuw 'kind'. Vele dagen gingen voorbij, maar de buurman hoorde niets van de Hodja en de pan was nog steeds niet terug. Uiteindelijk ging de buurman zelf naar Hodja's huis en vroeg wanneer hij de pan terug kon krijgen.

De Hodja antwoordde bedroefd:

- "Het spijt me buurman, je pan is gisterenavond gestorven."

De buurman werd nerveus:

- "Kom zeg, hoe kan een pan nu sterven?"

Waarop de Hodja:

- "Je geloofde dat een pan een kind kan baren. Als een pan kan baren, dan kan ze ook sterven."

Onbetaalbaar

Op een dag vroeg Sultan Timur aan de Hodja:

- "Hoeveel denk je dat ik waard ben?"

De sultan verwachtte als antwoord een onvoorstelbaar hoog bedrag en was gechoqueerd toen de Hodja zei:

- "Enkele goudstukken, excellentie!"

- "Maar Hodja, alleen al de kleren die ik draag zijn zoveel waard."

- "Natuurlijk," antwoordde de Hodja, "dat is ook waaraan ik gedacht heb. Dat wat in die kleren steekt, kan men niet betalen."

Boogschieten

Een keer nam koning Timur de Hodja mee naar de oefenvelden voor het boogschieten. De Hodja zei zelfingenomen:

- "Ik ben een goede boogschietster!"

De koning geloofde hem niet en wilde een bewijs. Hij beval de Hodja een boog te nemen en enige pijlen op de schijf te schieten. De eerste die de Hodja schoot, miste de schijf totaal.

De Hodja lachte:

- "Dat is zoals de chef van de politie schiet."

Het tweede schot miste de schijf ook. De Hodja lachte weer:

- "Dat is zoals de burgemeester schiet."

Het derde schot raakte de schijf in het midden. Dit keer was het lachen ongedwongen.

- "En dat is zoals Nasreddin Hodja schiet."

8. DE VERHALEN: WAAR VIND JE ZE?

- De website <http://hem.bredband.net/hodja/main.htm> (in het Engels!) biedt een erg goede introductie tot de figuur (geschiedenis, verhaaltjes, illustraties). Op tal van andere websites vind je (meestal in het Turks en het Engels) verhalen over de Hodja (bv. via www.scribd.com, zoekterm 'Nasreddin').
- Een boeiende Engelstalige site met heel veel links en verwijzingen naar boeken, en met een 80-tal verhaaltjes (in beknopte vorm) is www.story-lovers.com/listshodjastories.html.
- Het boek *In geuren en kleuren. Volksverhalen en sprookjes in kleurrijk Nederland* (Amsterdam, 2004) bevat een aantal verhalen over Nasreddin Hodja.
- www.tapu.nl is de website van een Nederlandse onroerend goed-makelaar in Turkije. In de rubriek 'Turkse humor' zijn een aantal verhaaltjes over Nasreddin Hodja opgenomen.
- *Nasreddin Hodja. Achterstevoren tóch de goede kant op*. Verteld en getekend door Ufuk Kobas, 's-Hertogenbosch/'s-Gravenhage, Aldus/Novib, 1987. Een 75-tal korte en iets langere verhalen.

9. KLEIN NASREDDIN HODJA-WOORDENBOEK

- **Anatolië:** schiereiland in het uiterste westen van Azië dat vandaag het Aziatische deel van Turkije beslaat. Gegeerde reisbestemming voor Europeanen, met veel Romeins erfgoed. Veel Belgische Turken komen uit het centrale deel van Anatolië, voor een groot deel zelfs uit het gebied rond de stad Emirdag, die een ware leegloop kende.
- **Byzantium:** het huidige Istanbul. Andere oude naam: Constantinopel.
- **Hodja:** titel van schoolmeester of leraar in de islam, ook wel voorganger.
- **Imam:** voorganger in de moskee, geestelijk leider van de moslimgemeenschap. Islamitisch woord voor 'geloof'.
- **Konya:** stad in het zuidwestelijk deel van midden-Turkije (ca. 250 km van de Middellandse Zee), hoofdstad van de gelijknamige provincie en de oudste hoofdstad van Turkije. Staat vooral bekend om zijn dansende dervisen, die lange tijd achtereen in dezelfde richting blijven draaien. Het graf van de stichter van de orde, de mystieke filosoof en dichter Jalal ad-Din Rumi, bevindt zich hier. Om deze reden wordt de stad als een heilige plaats beschouwd en is het een soort bedevaartsplek.
- **Mollah of mullah:** Arabische benaming voor 'dorpspriester', die gespecialiseerd is in de heilige schrift. Zie Hodja.
- **Nasreddin of Nasr-ed-din:** betekent 'overwinning van het vertrouwen/het geloof'.
- **Soefi:** aanhanger van het soefisme, ook wel derwisj (Oud-Perzisch voor soefi) en fakir (Oud-Hindi voor soefi) genoemd. Het soefisme is een mystieke traditie die zijn oorsprong heeft in de vroege islam. De verhalen van Nasreddin Hodja worden vaak gebruikt als doordenkers in soefilessen: elk verhaal valt op meer dan één manier te bekijken en de hodja houdt ons een spiegel voor. Alleen met de nodige zelfreflectie en studie kun je de verhalen helemaal doorgronden.

10. BELANGRIJKE NASREDDIN HODJA-KWESTIES

- Hoe een belangrijk en geliefd personage uit oorspronkelijk wellicht Turkse volksverhalen wereldwijd verspreid raakt.
- Hoe humor vaak dienstdoet om de waarheid in te verpakken en te laten doordringen.
- Hoe zogeheten 'tricksterfiguren' grondig van elkaar verschillen in karakter en gedragingen.
- Hoe de 'leeftijd' van figuren uit verhalen er niet toe doet en ze zich telkens weer aanpassen aan nieuwe tijden en contexten.
- Hoe de (gespeelde) dwaas vaak op een eenvoudige maar tegelijk doordachte manier de waarheid aan het licht brengt.

11. BIBLIOGRAFIE (STUDIES)

Zie vooral enkele van de hierboven vermelde websites.

7.3. Reynaert de Vos

1. REYNAERT DOORGELICHT

- **Naam:** Reynaert de vos. In het Frans heet de middeleeuwse vos Renart, in het Duits Reinhart of Reineke, en in het Engels Reynard.
- **Geboortedatum:** hangt ervan af. Als we het over de figuur van 'de vos als schurk' hebben en over verhalen waarin dieren zoals de vos menselijke trekken krijgen, dan kennen we die al in het oude Mesopotamië (enkele duizenden jaren voor Christus) en later bij de Grieken en Romeinen. Als we het over een vos met de naam 'Reynaert' hebben: die duikt voor het eerst op in het Latijnse dierenepos *Ysengrimus* dat rond 1150 in Gent is geschreven. Als we het over het Middelnederlandse werk *Van den vos Reynaerde* hebben, gaat het wellicht over de periode ca. 1250.
- **Geboorteplaats:** *Van den vos Reynaerde* is in het huidige Oost-Vlaanderen (sommigen vermelden ook het huidige Zeeuws-Vlaanderen) geschreven: de streek rond Gent, het Waasland, Hulst. Dat blijkt onder meer uit enkele plaatsnamen.
- **Auteur:** de auteur van *Van den vos Reynaerde* noemt zichzelf in een handschrift 'Willem die Madocke maakte'. Wie die 'Willem' was, zullen we nooit zeker weten. Uit de tekst blijkt dat hij Latijn en Frans kende, dat hij de streek kende en dat hij op de hoogte was van de rechtspraak. Misschien was de schrijver Willem van Boudelo, een cisterciënzer lekenbroeder die werkte voor de gravinnen Johanna en Margareta van Constantinopel?
- **Huidige verspreiding:** Reynaert is op Europese schaal verspreid, met de Nederlandse tekst als uitgangspunt. Dat laatste is een zeldzaamheid.
- **Karakter:** misleider en verleider, manipulator, listfiguur en leugenaar, cynicus, spotter, ontmaskeraar van schone schijn, kent geen schuldgevoel, onverbiddelijk, humorist.
- **Grootste vijanden:** de wolf Isegrim, Bruun de beer, de haas Cuwaert, de 'leeuwenkoning' Nobel.

Inhoudiging van Reynaertbeeld in 1958 © Bibliotheca Wasiana

- **Slachtoffers:** een aantal dieren, waaronder de wolf Isegrim, de beer Bruun, de haan Canteceleer en zijn gezin, de kater Tibeert, de haas Cuwaert en koning Nobel.
- **Specialiteit:** Reynaert weet zich altijd weer uit de slag te trekken door zijn listen, die hij zeer goed en handig in taal weet te verpakken. Hij buit de zwakheid van zijn tegenstanders uit.
- **Bijzonderheden:** na anderhalve eeuw intense Reynaertstudies verschillen kenners nog altijd grondig van mening over de kwestie: wat is nu het karakter van Reynaert? Is hij een cynische, meedogenloze en duivelse schurk of is hij eerder een sympathieke, vrolijke schelm? Of is hij ambivalent genoeg om de twee te kunnen zijn? “Misschien is het juist de meerduidigheid van deze tekst geweest die Reynaert tot een klassieker en icoon kon maken.” (Frits van Oostrom)

2. DE FIGUUR IN HET KORT

Reynaert ontmaskert in het verhaal van Willem de schone schijn die in de ‘hoofse’ maatschappij van koning Nobel heerst. Hij doet dat met leugens, listen en mooipraterij, en deinst ook niet terug voor moord en doodslag. Hij laat zien dat ‘mensen’ in werkelijkheid gedreven worden door geldhonger, door het streven naar macht en door hun driften: de zogeheten rechtsstaat is een morele jungle, en mensen zijn als beesten...

3. WAAROM VAN DEN VOS REYNAERDE?

- De thematiek van *Van den vos Reynaerde* raakt fundamentele kwesties aan en leent zich goed voor actualisering: Willem stelt de menselijke natuur aan de kaak, met al haar leugens, hypocrisie, verraad, wellust en hoogmoed. Een belangrijk ‘instrument’ van mensen, de ratio en de taal, wordt misbruikt en ingezet voor het eigenbelang. “Hoe het werkelijk in de mensenwereld toegaat, toont het dierenverhaal.” (Frits van Oostrom)
- De auteur is een geniale schrijver, die zelf de taal schitterend inzet én... manipuleert. Onder meer de lach dient om lezers en toehoorders te

verleiden en hen dit al bij al donkere verhaal te laten smaken. *Van den vos Reynaerde* is wereldliteratuur. Men is het er internationaal over eens dat deze Nederlandse tekst de beste is van de vele die over de vos zijn geschreven.

- Het verhaal van Reynaert heeft in de loop van de eeuwen velen geïnspireerd, over heel Europa: kunstenaars, ‘gewone mensen’, politici... Het is op tal van manieren ingezet, ge- en misbruikt, bewerkt en vertaald enz. Ook dat maakt mee de rijkdom van zo’n tekst uit. In grote literatuur wordt “op unieke wijze iets essentieels uitgedrukt” (A.L. Sötemann).

4. WAT VOORAFGING

Een middeleeuws literair werk ontstaat niet uit het niets of uit de inspiratierijke duim van de auteur. Er zijn altijd wel oudere teksten die invloed hebben gehad op de nieuwe tekst. Een middeleeuwse auteur wilde vooral origineel omgaan met bekende thema’s en onderwerpen. Los van de directe voorgangers van *Van den vos Reynaerde* is de figuur van de vos zowel in de Bijbel als in middeleeuwse teksten vaak erg negatief: hypocriet, vals, duivels... Dierenverhalen als (ook middeleeuws) genre voeren mensen en dieren op, wat bijdraagt tot hun amusementskarakter. Ze gebruiken diverse vormen van humor (ironie, parodie, cynisme, sarcasme) en hebben vaak een complexe structuur.

Voor *Van den vos Reynaerde* zijn vooral twee oudere werken van belang:

- Het Latijnse werk *Ysengrimus* is de eerste tekst waarin de wolf Isegrim en de vos Reynaert onder deze naam optreden. Het is geschreven ca. 1150 in een Gents klooster. De auteur kennen we niet met zekerheid (vaak wordt wel de naam van magister Nivardus genoemd). Het grote thema zijn de lotgevallen van de vraatzuchtige wolf Isegrim en zijn vijandschap met zijn grootste tegenstander: Reynaert. De vos is de wolf door zijn listen steeds weer te slim af. *Ysengrimus* was een werk voor intellectuelen en functioneerde in een kloosterlijk milieu.
- De *Roman de Renart* is een verzameling dierenverhalen in het Frans (‘Roman’ verwijst naar de volkstaal, in tegenstelling tot het geleerde Latijn) waarin de vos Renart het hoofdpersonage is. De verhalen zijn op verschillende momenten geschreven, door diverse auteurs en op diverse

plekken. Ze dateren uit de periode 1175 en 1250 en ze waren erg succesvol. De verhalen gaan onder meer over armoede, honger en seksuele driften – zeer herkenbare thema's – en bevatten veel maatschappijkritiek. Willem die *Van den vos Reynaerde* schreef, kende zeker een aantal onderdelen ('branches') van dit Franse verzamelwerk.

5. REYNAERTS VOORTLEVEN

Het boek *Reynaerts streken. Van 2000 voor tot 2000 na Christus* van Jozef Janssens en Rik van Daele is een goudmijn voor de *voorgeschiedenis* van de figuur van de vos en van het dierenverhaal, én voor het *voortleven* en het voortdurend wisselende beeld van Reynaert tot in onze tijd. Niet de Latijnse Reynaertteksten en niet de Franse verhalen, maar de Nederlandse vos Reynaert staat aan de wieg van het grote succes van de Reynaertfiguur en -verhalen in grote delen van Europa. We beperken ons hier tot enkele ijkmomenten:

- Alles wijst erop dat *Van den vos Reynaerde* een succesnummer was. Er wordt al in de middeleeuwse literatuur vaak naar verwezen en er kwam ook snel een Latijnse vertaling, wat uitzonderlijk is. Er zijn twee handschriften bewaard met de volledige tekst (en drie met fragmenten):
  - de Comburgse codex (ca. 1410), momenteel in het bezit van de Württembergische Landesbibliothek in Stuttgart. De codex is vernoemd naar het indrukwekkende kloostercomplex Comburg nabij Schwäbisch Hall. Door bemiddeling van voordrachtskunstenaar Jo van Eetvelde werd de Reynaerttekst volledig fotografisch gereproduceerd (facsimile – Davidsfonds 1991) en op cd opgenomen.
  - Het Dyckse handschrift dateert van 1375 en werd in 1991 door de bibliotheek van de Wilhelms Universität van Münster aangekocht uit de nalatenschap van vorstin Zu Salm Reifferscheid, bewoonster van het slot Dyck nabij Düsseldorf.
- Ná 1375 (misschien rond of kort na 1400) wordt in de buurt van Ieper/Diksmuide een bewerking gemaakt van *Van den vos Reynaerde: Reynaerts historie of Reynaert II*. Die bewerking is vertaald/bewerkt in een aantal talen (Duits, Engels, Latijn...) en was ook in ons taalgebied erg populair. Lange tijd was dit werk 'de Reynaert'. Willems *Van den vos Reynaerde* is pas sinds een

eind in de 19de eeuw de standaard-Reynaert. De tekst van *Reynaerts historie* is overgeleverd in één volledig handschrift (het Brusselse handschrift of hs. B) en één fragment. Hij werd in Antwerpen als wiegendruk verspreid en in 1498 in de Noord-Duitse Hanzestad Lübeck gedrukt.

- In de renaissance raakt Reynaert verspreid via zogeheten 'volksboeken', in (geïllustreerde) prozaversies. Onder meer de befaamde Frans-Antwerpse drukker-uitgever Christoffel Plantin publiceerde die, in het Nederlands en het Frans. Het gaat hier om de *Reynaert II* en om vaak gecensureerde, verwaterde versies. Ook in de Noordelijke Nederlanden werd *Reynaert II* intens verspreid.
- Voor middeleeuwen was Reynaert een negatieve figuur. Later veranderde dat: zo namen in de 19de en de 20ste eeuw mensen die zich inzetten voor de emancipatie van Vlaanderen, Reynaert (intussen uit Willems *Van den vos Reynaerde*, niet langer de *Reynaert II-vos*) als symbool: hij was voor hen een Vlaamse figuur uit een Vlaams meesterwerk die erin slaagde machthebbers te ontmaskeren. Reynaert was een slimmerik en een volksheld die streefde naar vrijheid.

6. REYNAERT IN ONZE DAGEN: ENKELE VOORBEELDEN

Vandaag lijkt in het onderzoek het beeld van Reynaert weer overwegend negatief: Reynaert is een schurk. Maar toch blijven er ook mensen die erop wijzen dat niet alles aan Reynaert slecht is en dat hij sympathieke trekjes heeft.

Een greep uit het leven van Reynaert van de jongste twintig jaar:

- **1988:** het Reynaerttijdschrift *Tiecelijn* wordt in Sint-Niklaas boven de doopvont gehouden. In 2008 is het tijdschrift een jaarboek geworden;
- **1988:** de International Reynard Society publiceert haar eerste jaarboek;
- **1996:** de vzw Tiecelijn-Reynaert organiseert een internationale ex libris-wedstrijd (een ex libris is een eigendomsmerk in een boek). Kunstenaars uit 35 landen maken ruim 700 nieuwe Reynaertkunstwerkjes;

Inhoudiging van Reynaertbank in 1958 © Bibliotheca Wasiana
 Inhoudiging van Reynaertbeeld in 1958 © Bibliotheca Wasiana

- **1998:** inhuldiging Reynaert-langeafstandswandelpad tussen Hulst en Rupelmonde;

- **1998-1999:** er verschijnen drie Reynaertstrips waaronder Willy Vandersteen [Paul Geerts], Suske en Wiske. *De rebelse Reinaert* (= no. 257), Antwerpen, Standaard uitgeverij. Reynaert is er een echte schurk. En verder zijn er: Kris de Roover & Marcel Ryssen, *Reynaert de Vos. Het land van Reynaert*, 1999, en Willem & Leo Faes, *Reynaerts wraak*, Enschede, Uitgeverij Van de Berg, z.j.;

- **november 2007:** in de wedstrijd van de krant De Standaard en Radio 1 'Wie is de grootste 'snoodaard' in de literatuur?' eindigt Reynaert op de derde plaats, na de kannibaal Hannibal Lecter uit de film *The Silence of the Lambs*, en na de seriemoordenaar Jean-Baptiste Grenouille uit *Das Parfum*, een verfilmd boek van Patrick Süskind;

- **2008:** *Reinaerts streken* – opening van de tentoonstelling in de kelders van Scaldiana te Rupelmonde.

7. HET VAN DEN VOS REYNAERDE-VERHAAL IN HET KORT

- Op de hofdag komen alle dieren opdagen, behalve Reynaert de vos. Hij heeft heel wat op zijn kerfstok en veel dieren klagen over zijn misdaden. De wolf Isegrim getuigt dat Reynaert de wolvin Hersinde heeft verkracht. Als Cantecleer de haan aankomt met de dode kip Coppe, besluit de koning Bruun de beer als bode te sturen om de vos te dagvaarden. Reynaert lokt de beer in de val door hem honing te beloven die in een boomstam zou zitten. De beer raakt in de eik vastgeklemd en het hele dorp komt hem aflossen. Als Julocke, de vrouw van de pastoor, door het gedrang in het water sukkel, slaagt Bruun erin zich los te rukken. Daarna wordt Tibeert de kater uitgezonden. Reynaert lokt hem naar de schuur van de pastoor, waar muizen zouden zitten. Tibeert raakt verstrikt in een strop, maar ontsnapt nadat hij de pastoor deerlijk heeft toegetakeld. De derde bode wordt Grimbeert de das. Met hem gaat de vos mee.

- Onderweg biecht Reynaert zijn zonden op – met meer plezier dan berouw – en aan het hof wordt de vos veroordeeld. De beer, de wolf en

de kater zullen de galg in orde brengen en ondertussen spreekt de vos het koningspaar nog een 'laatste' keer toe. In zijn tweede biecht maakt Reynaert gewag van een staatsgreep die zou zijn beraamd om Bruun op de troon te helpen. Geld om deze operatie te bekostigen was er in overvloed, dankzij een schat die Reynaerts vader gevonden had. Reynaert doet zich voor als trouwe onderdaan en vertelt dat hij door het stelen van de schat de staatsgreep heeft verhinderd. Hij wil de koning de vindplaats van de schat aanwijzen. Op dat moment vliegt de raaf Tielcelijn weg om de drie 'vijanden' te verwittigen. Tibeert gelooft dat Reynaert zich zal vrijpraten en geeft zich gewonnen. Maar de wolf en de beer rennen terug naar het hof, waar ze als samenzweerders in de boeien worden geklonken.

- Reynaert vertrekt op pelgrimstocht naar Rome met een tas gesneden uit het vel van de beer en schoenen uit de huid van het wolvenpaar. Haas en ram vergezellen de vos tot aan Malpertuus. In het vossenhol wordt Cuwaert de haas vermoord en opgegeten. Zijn hoofd wordt in de tas van berenvel gestopt. De ram Belijn moet die aan de koning bezorgen en erbij vertellen dat hij 'de brief' persoonlijk gedictieerd heeft. Als aap Botsaert, de hofklerk, de tas opent wordt het bedrog van de vos duidelijk. Firapeel de luipaard stelt voor om Bruun en Isegrim vrij te laten en hen voor eeuwig en altijd toe te laten de schapen te bejagen. Reynaert wordt vogelvrij verklaard. Dat is dan 'sconinx vrede'. (bron: www.reynaertgenootschap.be)

8. VERTALINGEN

Van den vos Reynaerde is in de tweede helft van de 20ste eeuw in een aantal talen vertaald. Het werk werd ook enkele keren hertaald en bewerkt in modern Nederlands.

- P. Biegel, *Reinaert de vos*. Haarlem, Uitgeverij Holland, 1972.
- Ernst van Altena, *Reinaert de Vos*, Amsterdam, Ploegsma, 1979.
- Cabanes & Forest, *Reinaert de vos met tal van vrijheden en verschillen*. Met een inleiding van P. van Oudheusden. Z.p., Casterman, 1988.
- E. Levis, *Reinoart De Vos. Noarverteld en op rijm gezet in 't Gentsch noar 't origineel Middelnederlans verhoalinkske*. Gent, De Gentsche Sosseteit, 2007.
- Henri Van Daele, *Reynaert de vos. De felle met de rode baard*,

Antwerpen, Manteau, 2007. De illustraties van Klaas Verplancke zijn een nieuw hoogtepunt in de rijke Reynaerticonografie. Het verhaal is een bewerking van Reynaert II.

- Charlie May, *Reinaert de vos... gerapt*, Haarlem, Holland, 2008 (mét cd).
- *Reinaert de Vos*. Vertaald door Karel Eykman. Met illustraties van Sylvia Weve en een nawoord van Rik van Daele. Amsterdam, Prometheus, 2008. Alleen de vertaling.
- Willem. *Reynaert de Vos*. Vertaald door Ard Posthuma. Met illustraties van Mance Post, Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2008. Originele tekst en vertaling.

9. ENKELE STEMMEN OVER REYNAERT

- “De mens moet in Willems wereld(beeld) naar het ware Goede streven. Kwade mensen hebben eigenlijk hun menselijke natuur verloren. Wie door ondeugden veranderd is, is geen mens meer. De hebzuchtige wordt gelijk aan een wolf, de twiststoker aan een hond, degene die in onbeheerste woede uitbarst is een leeuw, de bedrieger die zich in achterbakse slinksheden verlustigt, een vos. De taal van de vos staat niet in het teken van het goede en het ware in de maatschappij. De rechtvaardige maatschappij is in een wereld van wolven, leeuwen en vossen onmogelijk. Willem vertelt dezelfde boodschap met andere literaire middelen. Ik blijf bij mijn eerdere stellingen dat het Reynaertverhaal een verhaal is met een uiterst pessimistisch slot. Vechten tegen de wolf en de beer, is vechten tegen demonische en magische krachten; vechten tegen de vos, is vechten tegen de mens zelf. Willem laat ons in de spiegel kijken. Het beest huist in ons.” (Rik van Daele)

- “De Willem die de *Reinaert* maakte is een superieur genie, die ons mede door zijn grandioze stijl tot op vandaag nog veel te zeggen heeft. Wat dat betreft is Jacob van Maerlant veel sterker gedateerd. Mensen met een missie branden nu eenmaal sneller op dan cynici.” (Frits van Oostrom in *Maerlants wereld*)

- “Reynaert de vos is één van de weinige middeleeuwse verhaalfiguren die vandaag de dag nog springlevend zijn.” (Paul Wackers)

10. MEER WETEN?

- Een bruikbare en mooi geïllustreerde schooluitgave is die van Hubert Slings in de reeks *Tekst in context*. Het boek bevat een bloemlezing met vertaling, veel gegevens over de context en ook opdrachten. Voor een korte intro met geluidsfragment kan men terecht op www.literatuurgeschiedenis.nl.
- Ruimere achtergronden bij *Van den vos Reynaerde* en honderden voorbeelden van het voortleven van de Reynaert-figuur zijn te vinden bij Jozef Janssens & Rik Van Daele, *Reinaerts streken. Van 2000 vóór tot 2000 na Christus*, Leuven, Davidsfonds/Literair, 2001.
- Een prachtige facsimile van het Comburgse handschrift, tal van andere afbeeldingen, een editie en veel achtergrondinformatie biedt het luxeboek van Jozef Janssens e.a., *Van den vos Reynaerde. Het Comburgse handschrift*, Leuven, Davidsfonds, 1991.
- Het loont ook zeer de moeite te kijken op de website van het Reynaertgenootschap met o.a. informatie over de tentoonstelling *Reinaerts streken*. Daar is onder meer een volledige digitale versie van de tekst en een korte samenvatting van het verhaal te vinden: www.reynaertgenootschap.be. Een recent en enthousiasmerend essay over Reynaert staat in Frits van Oostroms literatuurgeschiedenis *Stemmen op schrift. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur vanaf het begin tot 1300*, Amsterdam, Bert Bakker, 2006, p. 464-502.

7.4. Enkele andere tricksters in het kort

Reynaert, Anansi en Nasreddin Hodja zijn zogeheten tricksters, figuren die je wereldwijd aantreft, in gesproken en geschreven verhalen uit alle tijden en in alle culturen. Ze verschillen onderling sterk, maar allemaal halen ze listige grappen uit – de ene satirisch en cynisch, de andere speels – en lappen ze geldende normen aan hun laars. Tricksters zijn altijd ook een beetje anarchisten en vaak speelt taal een belangrijke rol in wat ze uit- of aanrichten. In een aantal gevallen berokkenen ze mensen (en dieren) schade en leren ze anderen, of zelfs de maatschappij als geheel, een lesje. Veel tricksters zijn dubbelzinnige, ambivalente figuren: ze zijn weinig voorbeeldig, maar wekken toch sympathie. Tricksters zijn complexere figuren dan clowns of narren.

Meer informatie over tricksters

- *Tiecelyn 22*, het tweede jaarboek van het Reynaertgenootschap, gaat dieper in op enkele tricksterfiguren, waaronder Anansi, Boorman, Loki, Nasreddin Hodja, Peegie, Pua Moders, Reynaert, Tijn Uilenspiegel. Vanaf januari 2010 is het nummer gratis te raadplegen op www.reynaertgenootschap.be. Daar vindt u ook informatie over hoe u dit jaarboek kunt aanschaffen.
- Op www.beleven.org vindt u een aantal schelmenverhalen met en over diverse tricksters, met vermelding van de bron, een samenvatting en een toelichting.
- Lewis Hyde, *Trickster makes this World. How disruptive imagination creates culture*, Canongate, 1998.

Coyote: is een populaire mythologische figuur in veel indiaanse culturen in Amerika. Hij is goddelijk, alomtegenwoordig, kan van gedaante veranderen, verricht wonderlijke daden en treedt vaak ook op als slimme trickster, dikwijls als tegenstander van zijn broer Wolf.

Hermes (in het Latijn Mercurius): is de Griekse god die onmiddellijk na zijn geboorte met een list vee van zijn oudere collega-god Apollo steelt. Hij is de god van handelaars, brengt boodschappen van de goden naar de mensen en

Cover van Tiecelijn 22 over Tricksters © Illustratie Lies van Gasse

begeleidt mensen naar de onderwereld.

Kantjil: is een Indonesisch dwergheert dat in veel fabels voorkomt en waarover ook vandaag de dag nog nieuwe verhalen worden gemaakt. Hij is niet sterk en moet dus slim zijn. Kantjil is sluw tot immoreel, en slaagt er telkens weer in zich uit benarde situaties te redden.

Kitsune: is het Japanse woord voor 'vos'. Vossen zijn populaire figuren in Japanse verhalen, waar ze worden voorgesteld als intelligente wezens met magische krachten, zoals de kracht om een menselijke gedaante aan te nemen. Ze halen grappen uit die stout tot boosaardig kunnen zijn.

Loki: is een figuur uit de Noorse mythologie die van gedaante kan veranderen en allerlei slimme (en boosaardige) grappen uithaalt. Uiteindelijk hebben de goden hem voor altijd in een grot opgesloten.

Prometheus: bedriegt de Griekse oppergod Zeus, steelt het vuur om het aan de mensen te geven en wordt daarvoor wreedaardig gestraft: een arend pikt elke dag zijn lever uit, die vervolgens weer aangroeit. (Of Prometheus echt tot de tricksters kan worden gerekend, is voorwerp van discussie.)

Uilenspiegel: Tijl Uilenspiegel duikt voor het eerst op rond 1500 in Duitsland. Hij is dan een grappenmaker die mensen voor de gek houdt, niet altijd op de meest fijnzinnige manier. Uilenspiegel is het bekendst geworden door het gelijknamige boek van Charles De Coster uit 1867: samen met zijn vriendin Nele en zijn vriend Lamme Goedzak trekt hij er als een verzetsstrijder op uit en helpt de geuzen in hun strijd tegen de Spanjaarden.

08 / Tricksterstreken

Marita de Sterck

Hoe ik het pad van een trickster kruiste, nog voor ik het woord kende

Zestien was ik toen ik Reynaert voor het eerst op blad ontmoette. Ik mocht 'm niet. Te wreed. Hoewel. De agressieve én erotische kantjes waren eruit gehaald in de stukjes en brokjes die in ons handboek Nederlands waren opgenomen. Op mijn twintigste werd ik aan de RUGent door de professoren Van Elslander en Musschoot ingewijd in het complete werk, in wat volgens hen dé topklassieker van de Lage Landen was, het monument uit onze Middelnederlandse literatuur. Toen kreeg ik door hoeveel zout er uit de patatten was gehaald, hoeveel bloot en dood ontbrak in de tekstfragmenten in mijn oude schoolboek. Ik mocht Reynaert nog altijd niet, maar ik raakte wel onder de indruk van de krachtige manier van vertellen, de vlijmscherpe blik op de wereld, de maatschappelijke relevantie en ik kreeg een vermoeden dat deze kwaliteiten gelinkt waren aan die ambivalente schurk. Mijn blik pendelde destijds van de vos in mijn boek naar de vos op mijn kast. Daar hoorde ook een verhaal bij. Ooit had mijn vader, een verwoed jager, hem geschoten. Achteraf had hij spijt dat hij de gewiekste tegenstander die zijn jagerspad ooit had gekruist, had neergeknald. Hij vertelde hoe het beest had geanticipeerd op alle bewegingen van zijn lichaam én zijn geest, zijn zwakste plekken had voorzien, met hem had gespeeld. Bij de finale, toen niet meer duidelijk was wie jager en prooi was, had mijn vaders geest beslist dat de vos het had verdiend om te overleven, maar had zijn vinger de trekker al overgehaald. Aan de taxidermist had hij gevraagd om de vos zo op te zetten dat zijn slimmigheid goed uit de verf kwam. Zelfs in bevroren toestand leek het beest elke beweging, elke gedachte te voorzien. Ik kende de term niet, maar ik deelde mijn kamer met een trickster. Wist ik veel dat ik ooit aan de andere kant van de oceaan oog in oog met zijn spitsbroeders zou staan.

Hoe ik als antropoloog vastbesloten was om tricksters uit de weg te gaan, maar ze op het veld niet kon ontlopen

Toen ik antropologie studeerde doken de tricksters dagelijks op. Elke cultuur heeft er één of meer, ze vormen een bonte mondiale stoet. Aan de meer verheven kant van de lijn paraderen figuren met goddelijke allures, creators, cultuurstichters, cultuurhelden, boodschappers uit de boven-wereld; in het midden dansen al te menselijke tricksterfiguren, aan het andere uiteinde dwalen antropomorfe beesten. Ik besloot om de tricksters genereus aan anderen over te laten en me te concentreren op de verhalen die in en rond groeirituelen worden verteld. Verhalen verteld bij rouwrituelen konden me

ook boeien, want in elk groeiritueel zit een rituele dood. Dat ik uitgerekend bij groei- en rouwrituelen op tricksters zou stuiten, kon ik toen nog niet vermoeden.

In augustus 1995 noteerde ik in het Navajo-reservaat in New Mexico in de VSA verhalen die in en rond het kinaalda-groeiritueel aan meisjes werden verteld. De 14-jarige Dawn Horse vertelde me dat vooral de verhalen over Changing Woman 'haar vlees hadden veranderd'. Zo krachtig waren ze dat ze van een 'big girl' een 'little woman' hadden gemaakt. Changing Woman, dochter van bergtop en hemel, altijd groeiend, is hét toonbeeld van vrouwelijke kracht, het voorbeeld voor de meisjes, maar wordt ook bewonderd door de jongens. Dawn Horse wou zijn als Changing Woman. Bij niet-westerse groeirituelen duiken altijd oorsprongsmythen op (over eerste man, vrouw, eerste menstruatie, eerste seks...), voorbeeldverhalen én waarschuwingsverhalen, de eerste categorie bezaaid met figuren om na te volgen, de tweede categorie voorzien van personages wier pad je niet mag volgen. Dawn Horse plaatste "Coyote, the tricky one" in lijnrechte oppositie met Changing Woman. Draaide haar hele zijn om respect, balans en harmonie, Coyotes egoïsme, gulzigheid, ijdelheid, grove taal, rusteloosheid... sloegen de wereld uit balans. Coyote was oeroud, van bij het begin van de schepping, had overstromingen veroorzaakt, had de sterren hun plek gegeven, maar ook ziekte en dood in de wereld gebracht. Hij was een dromendief, soms gaf hij een waarschuwing in ruil voor een gestolen droom. In tijden van nood werd hij wel om raad gevraagd. Maar gevraagd of ongevraagd, hij stak zijn neus toch in ieders zaken. Hij was de zwerver die men ongaarne zag komen, maar die toch telkens weer bleef opduiken. Geliefd was hij niet, meestal was hij gedoemd om eenzaam rond te dolen. De Navajo spraken hoofdschuddend over Coyote, met een mengeling van ontzag én angst. Er werd gegrapt dat ik met mijn vragen Coyote himself uit zijn hol zou lokken, dat ik alert moest zijn, vooral 's nachts.

Tricksters doen groeien

De nachten bracht ik schrijvend door, in de piepkleine afgedankte metalen caravan die me was toegewezen, aan de rand van de nederzetting, tegen het bos aan. De metalen wanden knetterden na de overgang van hitte naar koude, de deur kon niet op slot, slapen durfde ik er niet, schrijven bracht enige rust, al bleek schrijven over Coyote niet zonder risico. Hij dook op in het donkerste uur, net voor dageraad. Hij was kleiner en lichter

- Who is the enemy?
- Location?
- Name?
- Setting of the story?
- Character? (Who is the main character and who is the antagonist?)
- Plot? (What is the main conflict?)
- Theme? (What is the main message?)
- Style? (What is the tone of the story?)
- Genre? (What is the genre of the story?)
- Title? (What is the title of the story?)

dan ik had gedacht, sloop soepel en energiek rond, leek eerder te lachen dan te keffen, én hij had onvoorstelbaar veel lef. Ik heb die nachten iets geleerd over onvermoeibaarheid, ontelbaarheid, onvoorspelbaarheid én onverschilligheid, iets over de heftige angst en verwarring die dat bij gewone stervelingen oproept, kortom: de stof waaruit tricksters geschapen zijn. De volgende ochtend werd het voorval besproken en aangevuld met een mix van ervaringen en vertelsels over coyotes slimme streken, hoe listig, geslepen, sluw, hoogmoedig, egoïstisch hij is, hoe graag hij misleidt, verleidt, verwarring zaait. Er viel een woord dat ik meteen noteerde en dat volgens mij de kern van het trickster-zijn raakt: 'disrespect'. Coyote is een 'disrespecter', die zijn voeten vaagt aan normen en regels, die met baldadige energie én met plezier levens overhoop haalt. Waar Coyote opduikt, worden grenzen overschreden, maar hangen ook mogelijkheden tot verandering en transformatie in de lucht. In dat opzicht past Coyote natuurlijk bij groeirituëlen, die draaien om de enculturatie van elke nieuwe generatie, om de overdracht van waarden en normen, maar die tegelijk ook altijd een ode brengen aan onvervalste levenskracht en durf. Dat levenskracht en destructie in één personage verenigd kunnen zijn, dat niets is wat het lijkt, dat dualistisch denken al te simplistisch blijkt, duikt op in zoveel groeirituëlen en –verhalen. Tricksters als Coyote leren ons iets over patronen en grenzen kraken én over patronen en grenzen vormen en transformeren. Uitgerekend op het veld van agressie en erotiek. Zelden mag Coyote's 'kleine broer' een rol spelen in de Amerikaanse bloemlezingen die op de schoolbanken liggen, maar hij gedijt goed in mondelinge vorm. Oraliteit en subversiviteit zijn dikke vrienden.

Coyote ontwaakt en merkt dat zijn deken een flink eind boven hem in de lucht zweeft. Coyote vraagt 'kleine broer' met aandrang om weer te krimpen. Eindelijk kan hij zijn deken grijpen. Coyote bergt 'kleine broer' op in een kistje en gaat op stap. Bij een meer hoort hij het rinkelend gelach van schone baadsters. Hij geeft 'kleine broer' instructies: "Zwem recht naar de schoonste!" Laat je door niks of niemand van je doel afleiden...

Seks op kilometers afstand, dat loopt uiteraard niet van een leien dakje, maar het leert ons een en ander over mens en beest, en seks en disrespecters die nemen zonder geven. Uitgerekend in de agressieve en erotische passages zit veel Reynaert in Coyote en omgekeerd.

Tricksters en sterven

In januari 2007 botste ik op Zuid-Amerikaanse tricksters. Ik gaf modules creatief schrijven en leesbevordering aan de lerarenopleiding in Paramaribo, Suriname. Zo gauw die beëindigd waren, vloog ik de jungle in, eerst naar Palumeu, waar ik mondelinge verhalen opnam bij de Trio- en Wayana-Indianen. Een Trio kleuterjuf vertelde met veel plezier het volgende verhaal, de kleinste oortjes in de omgeving werden danig gespist.

Gulzig als altijd had Schildpad weer eens alle cashew-noten opgegeten zodat er niets voor de andere dieren overbleef.

Tapir, die gek was op cashew-noten, kwam te laat. Tapir keek naar het lege veldje en riep verbolgen: "Wie heeft dat gedaan? Ik pak hem!"

Schildpad sprong tevoorschijn: "Hier ben ik, ik heb het gedaan! Pak me! Ik wacht!" En Schildpad sperde zijn bek wijd open.

Meteen stopte Tapir zijn penis in Schildpads mond en riep triomfantelijk: "Nu pak ik je!"

Maar Schildpad beet zo hard dat Tapir niet alleen zijn penis kwijt raakte, maar ook nog doodbloedde.

Schildpad begon Tapir meteen verder aan stukken te snijden. Hij was gek op vlees na cashew-noten.

Jaguar kwam voorbij en zag Schildpad op een grote brok vlees zwoegen. "Zal ik je helpen? Mijn kapmes is groter. In ruil voor mijn hulp vraag ik je alleen wat vlees. Je hebt zo te zien toch meer dan genoeg."

Schildpad kon wel wat hulp gebruiken, maar hij zag hoe Jaguar stiekem de beste stukken inpikte.

"Jaguar, bewaak even mijn kookpot," commandeerde Schildpad. "Zeg het me als het water goed borrelt."

Maar nog voor Jaguar kon roepen dat het water flink borrelde had Schildpad hem al in de kookpot geduwd.

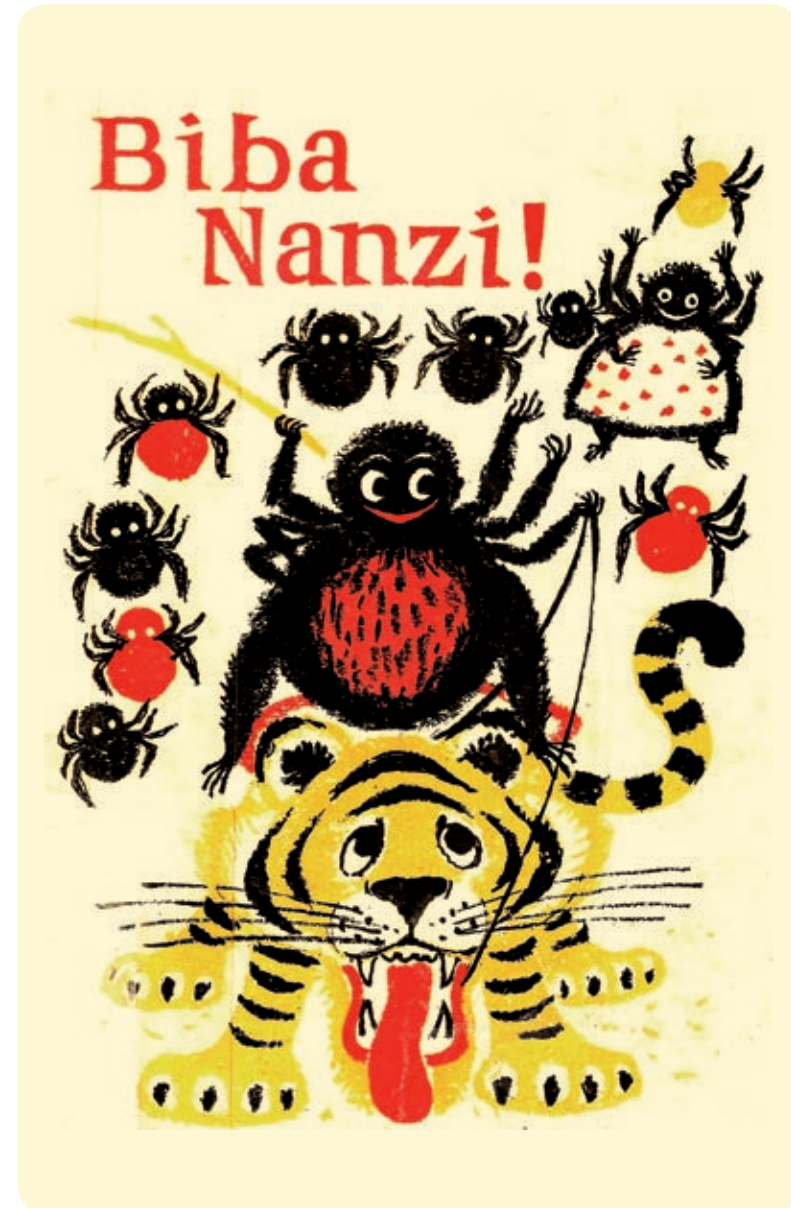
"Lekker," zei Schildpad. "Jaguarvlees na tapirvlees na cashew-noten!"

Schildpad vrat alles tot de laatste morzel op.

Zo gaat het nu altijd, keer op keer. Altijd en overal is Schildpad iedereen te slim af! Zelfs de dieren die groter en sterker zijn moeten het altijd afleggen tegen Schildpad.

Verhalen registeren is altijd ruilhandel en ik heb ze ginds de passage verteld waarin Reynaert Tibeert de kater naar de schuur van de pastoor lokt, waar

muizen zouden zitten. Tibeert raakt daar verstrikt in een strop, vecht voor zijn leven en bijt in een gevecht de pastoor een testikel af. De enige die ongeschonden het parcours verlaat is Reynaert, op weg naar nieuwe streken. Deze tricksterstreek kon ook in het oerwoud op applaus rekenen, ook in Kajana, een Saramakaans dorp bij de Gran Rio, mijn volgende, veelbelovende halte. Kajana is een stuk Afrika in het hart van het Amazonewoud. In de 17de en 18de eeuw werden vrachten slaven uit West- en Centraal Afrika geveild op de slavenmarkt van Paramaribo en tewerkgesteld op de plantages. Velen konden ontluchten en vestigden zich in dorpen in het oerwoud. Deze Afro-Surinaamse groepen zijn zich zeer bewust van hun Afrikaanse roots en de Saramakaners zijn voortgekomen uit de oudste gemeenschappen. Hun orale verhalenschat is sterk gelinkt aan de Afrikaanse. Toen het hoofd van de dorpschool van Kajana me vroeg om aan de groep van 10-15 jaar een les te geven over het maken van een verhaal, vertrok ik van de voorkennis van de leerlingen. Wie kan een kontu vertellen? Bijna alle kinderen en jongeren vertelden over de spin Anansi. Ze wisten dat Anansi met hun voorouders uit Afrika naar Suriname was gereisd. We maakten samen lijstjes op het bord: een lijst met al de streken van Anansi, een lijst met al de slachtoffers van Anansi, een lijst met de kenmerken van Anansi's slachtoffers, een lijst met Anansi's kenmerken: gulzig, slim, sluw, brutaal, ondankbaar, leugenachtig, wreed, hebzuchtig, steelt, bedriegt, pocht, maakt misbruik van anderen, heeft nooit medelijden, lacht anderen uit, voelt zich nooit schuldig, denkt alleen aan zichzelf, praat zich overal uit... Zo gauw het bord vol stond met dwarsverbanden, met contrastpijltjes tussen Anansi en zijn slachtoffers, zagen ze zelf hoe Anansi 'gemaakt' is om te spelen met de diepste wensen en de heftigste angsten van de anderen, hoeveel zijn acties ons leren over hemzelf, over al de andere personages die hij ontmoet én over onszelf. Anansi vertelt keer op keer over de stof waaruit verhalen worden gebouwd, over hoe het spel van *wishful thinking* van de ene inhaakt op het *worst case scenario* van de ander. Onvoorstelbaar loeihard komt dat naar voren in het verhaal van de moeder die geen kind kan krijgen tot ze een dochtertje krijgt, niet gemaakt van vlees en bloed. Maar als Anansi haar herkomst onthult is de moeder haar kind kwijt. Vol energie trekt Anansi verder. De klas concludeerde zelf: hoe fijn het ook is om naar verhalen over Anansi te luisteren, ze na te vertellen, Anansi zal nooit ofte nooit onze vriend zijn. Toen de kinderen naar huis waren, lopend of met de schoolkorjaal, trok ik met het schoolhoofd het woud in om aan oudere mensen te vragen

Anansi rijdt op tijger © Illustratie Jenny Dalenoord

of ze wilden vertellen. Deze verhalen zond Radio Kajana 's avonds uit, ze lokten telkens weer nieuwe verhalen uit, zoals dat gaat met oraliteit. Mensen klopten op de container waarin Radio Kajana huisde en gooiden weer nieuwe verhalen in de ether. Hierbij ook vele Anansi-verhalen, waarin de bedrieger nog veel meer bleek te zijn dan een antiheld of 'slecht voorbeeld'.

Op een avond werd ik gevraagd om mee te gaan naar een rouwplechtigheid voor een hoofdman, in het holst van de nacht, in een dorp verderop. Al drie weken lang werd er elke nacht gewaakt bij zijn lichaam. Een twintigtal volwassenen zaten op smalle houten bankjes rond een grote houten lijkstaf onder een afdak, verderop staarde een dozijn jongelui onder een kleiner afdakje naar een televisie, aangesloten op een generator die brommend en sputterend het geluid van de videoclip overstemde. Ik pendelde van het ene afdak naar het andere. Op de kist werd kwistig rum uitgegoten, naast de kist werd gedronken en haast ononderbroken verteld, met handen en voeten. Sita, met wie ik eerder praatte, zag me geconcentreerd kijken en luisteren: "Bij begrafenissen worden verhalen verteld, de hele nacht door."

"Is Anansi altijd van de partij?"

"Ja, elke keer leer ik bij."

"Een nieuwe verhaal?" vroeg ik, maar ze schudde het hoofd.

"Hoe te treuren, hoe te vertellen, hoe te leven."

De spijker op de kop. De essentie van wat tricksters zijn en doen: ze overleven, en wel vollen bak, blijven bewegen en zetten in beweging, ze maken onze beperkingen én mogelijkheden zichtbaar, ze doorbreken patronen, rekken grenzen op, brengen veranderingen teweeg. Daarom duiken ze met recht en reden op waar groei te behalen valt: bij initiatierituelen, bij rouwrituelen, én in klaslokalen.

© Marita de Sterck, niets uit dit artikel mag overgenomen worden zonder toestemming van de auteur (marita.de.sterck@telenet.be) en zonder verwijzing naar deze bundel.

Marita de Sterck doceert literatuur en antropologie aan de bibliotheekschool van Gent en geeft workshops verhalen schrijven aan jongeren. In haar jeugdromans (Kwaad bloed, De hondenters) vind je sporen van de groeirituelen en de inwijdingsverhalen die ze als antropoloog bestudeert. In Boto, een verhaal uit het Amazonewoud is een dolfijn de trickster. In voorbereiding is een bundel met 60 volksverhalen uit de hele wereld over groei: Bloei.

Meer informatie: <http://users.telenet.be/marita.de.sterck>

Coyote © www.robertshields.com

Coda - Bezorg ons uw ervaringen voor de blog

Deze bundel is het resultaat van groepswork en van een intensief proefjaar. In het beste geval begint het nu pas goed en slaan Reynaert en zijn collega-tricksters verder hun vleugels uit, om even een vreemd beeld te gebruiken. We hopen dat wat we aanbieden u als leerkracht zal inspireren om er verder op te bouwen en nieuwe Reynaertlessen te ontwerpen in de geest van *Tricky Reynaert en Co.*

Wij houden ons graag aanbevolen voor uw tips, waarmee u uw collega's ongetwijfeld kunt inspireren. We zullen uw lessen ook graag op de website <http://trickyreynaertenco.be> plaatsen, uiteraard met bronvermelding, om dit project, dat ongetwijfeld nog tal van onontgonnen mogelijkheden biedt, verder te doen groeien.

U kunt over dit project altijd contact opnemen met Erfgoedcel Waasland.
E. erfgoedcel@interwaas.be
T. 03 780 52 10
P. Lamstraat 113, 9100 Sint-Niklaas
W. www.erfgoedcelwaasland.be

November '09

Referenties afbeeldingen

- p. 4 - Hermeline, Reynaert en Koning Nobel, de Reynaertreuzen uit Lochristi tijdens Kovekenskermiss in Lokeren in 2008 © Erfgoedcel Waasland, fotograaf www.fotograafjan.be. Meer foto's van Wase reuzen op www.beeldbankwaasland.be
- p. 7 - 'Willem die Madoc maecte' uit Muziektheater Van den Vos Reynaerde, ook wel de Reynaertrap genoemd © ZUVUYA 2009
- p. 10, 16, 28, 35 en 64 - Schrijfles 'The enemy makes the story!' met Marita de Sterck op 22 februari 2009 in het Koninklijk Atheneum van Temse © Erfgoedcel Waasland, foto Stefaan Van Hul
- p. 13 en 14 - Enkele illustraties bij het Reynaertverhaal, van Klaas Verplancke uit Henri van Daele, Reinaart De Vos – De Felle met de Rode Baard, Antwerpen, Manteau Jeugd, 2007 © illustratie Klaas Verplancke (www.klaas.be)
- p. 18, 21, 22, 23 en 25 - Enkele houtsnedes bij het Reynaertverhaal, van Gerard Gaudaen uit Bert Peleman, Wim Van Kuyck, Hans Vogelesang, Kunstmap Anton Pieck 100 jaar geleden geboren 19 april 1895, met dertien originele houtgravures van Gerard Gaudaen, Nijlen, Kunstvereniging De vrienden van Anton Pieck en Kunst Uitgeverij Kimonart, 1995 © illustratie Gerard Gaudaen
- p. 47 - Anansi en de dood © Illustraties Joris Ongena
- p. 48 - Meneer Zee vertelt Anansi uit de vertelvoorstelling 'Sluwe Vos en Slimme Spin' op 20 maart 2009 in kasteel Walburg in Sint-Niklaas © Erfgoedcel Waasland
- p. 51 en 52 - Een standbeeld van Hodja dat sedert 2006 op een pleintje tussen de Rue Gallait, Vandermeersch en Rubens staat in Schaarbeek, gemeente van de ezel © Gemeente Schaarbeek
- p. 55 - Inhuldiging van het Reynaertbeeld van Albert Poels in het stadspark van Sint-Niklaas op pinkstermaandag 26 mei 1958 © Bibliotheca Wasiana. Meer foto's op www.beeldbankwaasland.be
- p. 58 - Inhuldiging van de monumentale Kriekeputte-Reynaertbank langs het Reynaertpad in de Klingedijkstraat in Sint-Gillis-Waas tijdens de Reynaertfeesten op pinkstermaandag 26 mei 1958 © Bibliotheca Wasiana. Plechtige onthulling van het Reynaertbeeld van Albert Poels in het stadspark van Sint-Niklaas door VTB-voorzitter Jozef Van Overstraeten en burgemeester Romain De Vidts op pinkstermaandag 26 mei 1958 © Bibliotheca Wasiana. Meer foto's op www.beeldbankwaasland.be
- p. 61 - Cover van Tielcelijn 22, jaarboek 2 van het Reynaertgenootschap over Tricksters © Illustratie Lies van Gasse
- p. 66 - Anansi rijdt op tijger, cover van Biba Nanzi van J. Droog, Aruba, 1970 © Illustratie Jenny Dalenoord
- p. 67 - Beeld Coyote © www.robertshields.com

Colofon

Partners: Cultuurcentrum Ter Vesten en Cultuurbeleid Beveren, Marita de Sterck, Reynaertgenootschap vzw (Rik van Daele, Hilde Reyniers), Stadsarchief Sint-Niklaas (Piet Van Bouchaute), Universiteit Gent, vakgroep Onderwijskunde (André Mottart en Steven Vanhooren), Universiteit Gent, steunpunt Diversiteit en Leren (Piet Van Avermaet en Philippe Paelman)

Pilootscholen: Atheneum Sint-Niklaas (Ann Moens, Vivianne Colpaert en Guy Van Campenhout), Broederschool Sint-Niklaas - Humaniora (Peter Hoefman), Broederschool Sint-Niklaas - Campus Stekene (Herman Van de Putte, Marc Boon), Atheneum Temse (Claudia Vylders) en Instituut Sinte-Amelberga Temse (Annemie Blommaert)

Coördinatie: Erfgoedcel Waasland

Redactie, begeleiding en inhoudelijke input: Patrick De Rynck

Vormgeving: Hans Van Acker - Kameleon

Druk: Bredero n.v., Melle

Wettelijk depotnummer: D/2009/11.208/04

Verantwoordelijke uitgever: Bart Casier, directeur Interwaas, Lamstraat 113, 9100 Sint-Niklaas

Met dank aan de auteurs Patrick De Rynck, Marita de Sterck, André Mottart en Steven Vanhooren, alle partners hierboven vermeld, in het bijzonder aan Hilde Reyniers voor de research over Nasreddin Hodja en Rik van Daele voor de research over Reynaert, de pilootscholen en Marc Colpaert, Ronny De Mulder (Stad Sint-Niklaas), Katrijn D'hamers (Faro - steunpunt voor cultureel erfgoed), Marc Moorthamer, Theo Meder (Meertens Instituut), Jorijn Neirinck

(Tapis Plein), Ingrid Peeters, Ronald Soetaert (Universiteit Gent), Greet Van Overloop (Wereldcentrum), de illustratoren Gerard Gaudaen, Joris Ongena, Lies Van Gasse en Klaas Verplancke

Met steun van de Vlaamse overheid en de Wase gemeenten

Voor meer informatie,
contacteer Erfgoedcel Waasland
E. erfgoedcel@interwaas.be
T. 03 780 52 10
P. Lamstraat 113, 9100 Sint-Niklaas
W. www.erfgoedcelwaasland.be

De Erfgoedcel Waasland realiseert erfgoedprojecten in samenwerking met de Wase verenigingen en gemeentebesturen, geeft advies, bevordert samenwerking en zorgt mee voor uitwisseling van kennis en ervaring over erfgoed.

De Erfgoedcel Waasland maakt deel uit van Interwaas en wordt ondersteund door de Vlaamse overheid en de Wase steden en gemeenten Beveren, Kruikebeke, Lokeren, Sint-Gillis-Waas, Sint-Niklaas, Stekene, Temse en Waasmunster. Interwaas is het intergemeentelijk samenwerkingsverband van het Land van Waas.

 interwaas

Met steun van de
Vlaamse overheid

